

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra historie

Bakalářská práce

**RANĚ NOVOVĚKÉ PŘEDSTAVY O VÝCHOVĚ
DÍVEK A CHLAPCŮ V DÍLECH ITALSKÝCH,
ŠPANĚLSKÝCH A ANGLICKÝCH RENESANČNÍCH
AUTORŮ**

EARLY MODERN CONCEPTIONS OF FEMALE AND MALE EDUCATION
IN WRITINGS BY ITALIAN, SPANISH AND ENGLISH RENAISSANCE
AUTHORS

Marie Bočková

Obor: Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání

a Historie se zaměřením na vzdělávání

Olomouc 2022

Vedoucí práce: **Mgr. Hana Jadrná Matějková Ph.D.**

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, uvádím v seznamu použité literatury a zdrojů.

V Olomouci dne

Marie Bočková

Na tomto místě bych chtěla poděkovat paní doktorce Jadrné Matějkové za její trpělivost a ochotu, se kterou vedla mou bakalářskou práci a za její cenné a odborné rady, které mi po celou dobu poskytovala.

Obsah

Úvod.....	5
1. Zasazení pramenů do dobového kontextu a současný stav bádání.....	8
2. Skutečné možnosti vzdělávání žen v raně novověké společnosti.....	18
3. Rozdílné vnímání ženského a mužského pohlaví v raně novověké společnosti.....	26
4. Co se od žen očekává a jaké jsou jejich pravomoci.....	37
5. Argumenty proti vzdělání žen v dobových pramenech	46
6. Argumenty pro vzdělání žen a doporučené oblasti jejich zájmu	52
Závěr	58
Seznam použitých pramenů	61
Seznam použité literatury	61
Seznam použitých internetových zdrojů.....	63
Anotace	64

Úvod

Tato bakalářská práce se věnuje rozdílům v postavení žen a mužů v raně novověké společnosti se zvláštním důrazem na jejich vzdělávání. Ženskému pohlaví je v práci věnováno více pozornosti než mužskému, neboť vzdělání žen se stalo v raném novověku důležitým tématem, které spustilo rozsáhlou debatu napříč Evropou. Práce zkoumá hlavně výchovu mladých dívek, ale krátce nahlíží i např. na provdané ženy, kterým bylo v manželství umožněno rozvíjet svůj intelekt a využít jej v praxi. Výzkum se opírá především o názory a díla renesančních autorů západní a jižní Evropy, avšak pro nepřehledné množství pramenů je můj rozhled omezen primárně na prostředí dnešní Anglie, Itálie a Španělska. Pro můj výběr tématu a pramenů byla stěžejní má studijní kombinace se zaměřením na pedagogiku a anglický jazyk. Práce se věnuje především období raného novověku, ale kvůli provázanosti řešených témat se na některých místech vrací i do středověku.

V první kapitole je zmíněna několik set let trvající debata o ženské otázce, tzv. *querelle des femmes*, a jsou zde představeny použité prameny v tom pořadí, v jakém postupně vycházely a v jakém se do sporu zapojily. Jelikož je debata nesmírně obsáhlá a rozsah bakalářské práce zdaleka nedovoluje se jí věnovat dopodrobna, objevuje se v mé práci pouze několik autorů a děl účastníků se této debatou a k nim jsou přidány některé prameny, které se do sporu přímo nezapojily, ale také se jistým způsobem k ženskému vzdělání vyjadřují. Při zkoumání pramenů sleduji i prostředí, ze kterého autoři pocházejí, a jaký mají tyto okolnosti vliv na jejich názor. Taktéž je v této kapitole věnován prostor současným historikům, kteří se podobnou problematikou zabývají a z jejichž odborných publikací práce čerpá. Druhá kapitola má za úkol podat všeobecný přehled o reálném stavu vzdělávání dívek a chlapců v raném novověku. Nahlíží zejména na rozdíly v možnostech rozvoje pro jednotlivá pohlaví a snaží se zachytit historický vývoj ženské vzdělanosti. Zabývám se zde i institucemi, které v raném novověku ženám umožňovaly se vzdělávat.

Ve třetí kapitole jsou zkoumány dobové názory na přirozenou povahu žen a jejich schopnosti, které mohou být pro vzdělání buď překážkou anebo naopak motivem pro rozvíjení jejich intelektu. Zde jsou ženy srovnávány s muži po fyzické i psychické stránce tak, jak je tehdejší společnost vnímala, což v této kapitole zkoumám především

z použitých pramenů. Kapitola má podat přehled především o předsudcích, které o ženské povaze kolovaly raně novověkou společností, a dopadech jejich šíření. U negativních názorů krátce nahlížím i na jejich původ a příčinu toho, proč byly tyto názory tak dlouhou dobu uznávány. Ve čtvrté kapitole jsou rozebírány jednotlivé dovednosti, kterými by měla správná raně novověká žena disponovat, aby byla pro své okolí užitečná a nebyla vnímána jako nějaká odchylka od společenských norem. Tuto její užitečnost sleduji hlavně v prostředí domácnosti, o kterou měla tradičně pečovat a kde měla vychovávat své děti, nebo kde byla případně u někoho zaměstnána ve službě. Zde je rovněž nastíněno, co si žena v raném novověku mohla dovolit a k čemu měla či neměla pravomoci. Tato část se věnuje i otázce toho, jak rozdílně vzdělání či studium připravovalo dívky a chlapce k výkonu jejich pravomocí.

V páté kapitole rozpracovávám ty negativní názory na ženy, které se přímo týkají jejich výchovy. Budou zde znovu nastíněny a rozebrány povahové vlastnosti žen, které se staly hlavními součástmi argumentů proti jejich vzdělávání a následnému uplatnění ve společnosti. Šestá kapitola se věnuje naopak názorům pozitivním, které na ty negativní často odkazují a snaží se je vyvracet. V pramenech usilujících o přístup žen ke vzdělání budu zkoumat i jeho rozsah a jednotlivé obory, které byly dívkám doporučovány ke studiu. Tato doporučení budou zahrnovat i vhodnou četbu. V krátkosti kapitola zmiňuje i ženy, kterým bylo například na základě jejich společenského postavení umožněno získat lepší vzdělání, a vyzdvihuje některé jejich úspěchy, kterých na základě tohoto vzdělání byly schopny dosáhnout.

Napříč celou prací jsou používány příklady z výchovy mužů, aby dokreslily kontrast rozdílů, které mezi vzděláním obou pohlaví v raném novověku existoval. V průběhu této práce se snažím vytvořit náhled do života raně novověkých žen, a to především těch ve vyšších sociálních vrstvách, protože na ty se zaměřují mnou vybrané historické prameny, ale v krátkosti se zde objevují i náhledy do života žen z venkova nebo z chudších vrstev měšťanů. Hlavním cílem práce je zmapování vývoje raně novověkých názorů na feminitu a skutečných vzdělávacích možností raně novověkých dívek v západní a jižní Evropě. U názorů namířených proti ženám bude zkoumán jejich původ a také jejich vliv na vytváření morálních zásad a pravidel raně novověké společnosti, které se na ženy vztahovaly. Dále si práce klade za cíl zjistit, jaké povahové vlastnosti byly u žen kritizovány a jaké byly naopak oceňovány. Práce bude hodnotit i požadované dovednosti, kterými měla raně novověká žena disponovat. U názorů podporujících

vzdělávání žen bude věnována pozornost především tomu, co pro raně novověké autory znamenalo, že je žena vzdělaná, a v jakých oborech by měla rozšiřovat své vědomosti. Tyto definice vzdělanosti se budou vztahovat především na urozenější ženy.

Celý tento výzkum je postaven na několika vybraných pramenech a názorech jejich autorů a autorek, kteří mi pomohou utvořit obraz raně novověké společnosti. Nejzásadnějšími díly pro mou práci jsou texty na obranu žen a jejich přirozených vlastností, které byly součástí sporu o ženském otázkce. Těmito texty jsou *Kniha o městě dam*¹ od Kristiny Pisánské, pocházející ze 14. století, a *Zásluhy žen*² od Moderaty Fonte ze století 16. Dalším použitým pramenem, který v sobě spojuje prvky textu na obranu žen a výchovného materiálu, je dílo *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen*³ od Bathsuy Makin, pocházející ze 17. století. Dalším důležitým dílem rovněž zařazovaným do sporu o ženách je výchovný manuál pro křesťanské dívky od Juana Luise Vivese s názvem *The Education of a Christian Woman*⁴ ze 16. století. Jako další jsem zvolila texty dvou významných raně novověkých filozofů, jejichž názory se zapsaly do dějin pedagogiky. Prvním je Erasmus Rotterdamský, od něhož jsem vybrala satirické dílo *Chvála bláznivosti*⁵ a dialogy sepsané ve sbírce *Důvěrné hovory*.⁶ Druhým filozofem je John Locke, jehož názory sleduji v politickém spise *Dvě pojednání o vládě*⁷ a výchovném manuálu *O výchově*.⁸ U všech těchto děl zkoumám jejich proženské názory a rozsah vědomostí, kterým by podle nich vzdělaná žena měla disponovat.

¹ PISÁNSKÁ, Kristina: *Kniha o městě dam*. Praha: Argo, 2018.

² FONTE, Moderata: *Zásluhy žen*. Praha: Prostor, 2007.

³ MAKIN, Bathsua: *An Essay To Revive the Antient Education of Gentlewomen, in Religion, Manners, Arts & Tongues*. Londýn: J. D., 1673. [online] Dostupné z: https://books.google.cz/books?id=yJVmAAAACAAJ&printsec=frontcover&dq=inauthor:%22Bathsua+Makin%22&hl=cs&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [citováno 12. 4. 2022].

⁴ VIVES, Juan Luis: *The Education of a Christian Woman: A Sixteenth-century Manual*. Chicago: The University of Chicago, 2000.

⁵ ROTTERDAMSKÝ, Erasmus: *Chvála bláznivosti*. Praha: Mladá fronta, 1986.

⁶ ROTTERDAMSKÝ, Erasmus: *Důvěrné hovory*. Praha: Votobia, 1999.

⁷ LOCKE, John: *Dvě pojednání o vládě*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1965.

⁸ LOCKE, John: *O výchově*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.

1. Zasazení pramenů do dobového kontextu a současný stav bádání

Mou inspirací pro výběr pramenů k této práci zabývající se dívčím vzděláním se stal především raně novověký spor o postavení žen, do něhož se zapojilo mnoho evropských autorů. Kvůli rozsáhlosti této historické debaty není možné v bakalářské práci zkoumat názory všech zúčastněných autorů ze všech zemí, a proto jsem se pro svou práci omezila především na autory pocházející především ze tří oblastí – Anglie, Pyrenejského poloostrova (dnešní Španělsko) a Apeninského poloostrova (dnešní Itálie). Dalším klíčem pro výběr pramenů se stala století, ze kterých texty pochází. Mým cílem bylo vytvořit průřez raným novověkem na základě renesančních a humanistických myšlenek a zjistit, zda v rámci tohoto směru došlo k posunu v názorech na pravomoci a vzdělávání žen. Protože v 18. století se již šíří i myšlenky osvícenské, pochází poslední použitý pramen z přelomu 17. a 18. století. Práce je tak zaměřená na období od 15. do 17. století. Zkoumané texty tvořící jádro mé práce jsou dvojího charakteru. Jedna část z nich jsou obranné texty žen a druhá část jsou výchovné manuály psané muži, tedy ne všechny texty byly součástí sporu. Prameny jsou v práci používány především ke zkoumání tří základních aspektů. Prvním je všeobecný názor raně novověké společnosti na ženské pohlaví, který měl nepochybně vliv na omezování jejich možností. Dále jsou prameny v práci používány pro nastínění negativních názorů na požadavky žen na zpřístupnění vzdělávacích institucí a možnost získat veřejné zaměstnání. Třetím jevem sledovaným v pramenech jsou naopak názory usilující o rozšíření těchto pravomocí a rozsah, v jakém měly být ženy vzdělávány a zaměstnávány.

Zmíněný raně novověký spor měl charakter intelektuální debaty a označuje se jako *querelle des femmes*, což v překladu znamená spor o ženách. Iniciativy na toto téma se díky humanismu a reformaci začaly šířit již ve středověku, rychlý spád ale spor nabral hlavně s počínající renesancí. Prvními středisky debaty se stala Itálie, Španělsko a Francie, ale brzy se zapojily i jiné evropské státy.⁹ Hlavním předmětem debaty se stala povaha žen a sexuálně orientovaná politika evropské společnosti. První proženské hlasy se začaly ozývat v 15. století a texty kritizující mizogynní argumenty se objevovaly ve

⁹ BOCKOVÁ, Gisela: *Ženy v evropských dějinách. Od středověku do současnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 9–11.

víceméně podobné formě až do století 18. V něm pak vlivem evropských revolucí došlo k přesunu hlavního těžiště debaty od mužských předsudků vůči ženám k naději na sociální změny a lepší budoucnost. Feminismus se zrodil díky humanistickým pohnutkám žen, kterým se dostalo vzdělání ve společnosti, která toto právo valně většině z nich nedovolovala. Tyto vzdělané ženy byly těmi, kdo se nejvýrazněji ozývaly proti mužskému útlaku. Debatou *querelle des femmes* se již dlouhou dobu zabývají historici a historičky women's history a gender history. V 80. letech minulého století vymezila americká historička Joan Kelly tři základní pilíře první feministické teorie, které vytyčily již první proženské obranné texty – stanovisko, náhled a závěrečnou teorii. Všechny vědomě zaujímal opoziční stanovisko k mužským pomluvám o ženách a ke špatnému zacházení s nimi. V rámci svého zkoumání všechny pracovaly s vědomými rozdíly mezi kulturním pojetím ženy (genderem) a tím biologickým, ze kterého muži odvozovali jejich nedostatky, a závěrem svého odhalování mizogynie předčily hodnoty své doby, když utvořily souvislost mezi ideologií a sociálním postavením svých mužských oponentů.¹⁰

Do debaty se zapojili jak ženy, tak i muži, kteří stáli na obou stranách konfliktu. O důstojnosti žen pochybovaly i významné osobnosti jako Tomáš Akvinský, který ženy označoval za nedokonalé muže, nebo Giovanni Boccaccio, který byl kvůli satíře *Koš aneb bludiště lásky*, která pracuje s obrazem nenasytých žen, označen za mizogynního autora, přestože napsal i jiné spisy, které ženy oslavují. Motivy hanebných spisů o ženách se často opakovaly, protože mnohokrát čerpaly ze spisů církevních otců jako byl Tertulianus či svatý Jeroným, kteří upozorňovali na neřestnost ženské povahy nebo také z Aristotelových biologických spisů, odkud přejímali názory o ženské nedokonalosti. Velký vliv si získalo dílo Jeana de Meunga *Román o růži*, který o ženách mluví jako o poběhlicích a patří do žánru francouzské literatury o dvorské lásce. Proti těmto a mnoha dalším spisům a názorům se začaly psát díla jako *O vznešenosti a důstojnosti žen* od Galeazza Flavia Capry, *Obrana ženského pohlaví* od Simona Gedicca a mnoho dalších s podobným účelem vyvrátit mýty o ženách zakořeněné ve společnosti.¹¹ Hlasy, které se stavěly na stranu žen, se často ozývaly mezi humanisticky smýšlející vzdělanou vrstvou, ve které se vyskytovaly i některé ženy.¹² Z ženských autorek můžeme za nejdůležitější

¹⁰ KELLY, Joan: *Early Feminist Theory and the "Querelle Des Femmes", 1400-1789*. Signs, 8, č. 1, 1982, s. 5–7.

¹¹ BOCKOVÁ, G.: *Ženy v evropských dějinách*, s. 12–17.

¹² KELLY, J.: *Early Feminist Theory*, s. 8.

považovat Kristinu Pisánskou a její *Knihu o městě dam*, Moderatu Fonte se *Zásluhami žen* nebo Jane Anger s dílem *Her Protection for Women*, kde mužům připomíná, že ženy ve svém životě potřebují.¹³ Mizogynní argumenty, které pramenily zejména ze středověké tradice, se v průběhu sporu dost často opakovaly, zatímco názory obránců ženského pohlaví se stávaly progresivnějšími a humánnějšími. Tento jev reflektuje historické změny ve vnímání genderu, které byly na jedné straně potlačovány a na druhé podporovány. *Querelle des femmes* tak nebylo jen literární hnutí, ale byl to proces přeměny společnosti.¹⁴

Obráncyněmi práv žen se nejčastěji stávaly dcery vzdělaných mužů vyššího sociálního postavení, popřípadě dívky, které pro tuto vrstvu sloužily a měly tím pádem také jistý přístup ke vzdělání. Velmi často to byly například dcery kupců, kteří si mohli dovolit zajistit svým dětem vzdělání.¹⁵ Jednou z prvních žen odpovídající těmto charakteristikám a zaujímající proženský postoj byla Kristina Pisánská. Kristina se narodila v Benátkách pravděpodobně roku 1365 a byla dcerou lékaře a astrologa, který působil na univerzitě v Boloni a poté jako královský lékař ve Francii. Přestože byl její otec proslulým vědcem a proti vzdělávání své dcery nic nenamítal, Kristinina matka ji vedla primárně k ženským aktivitám, a proto Kristina většinu vědomostí získala až v manželství s tajemníkem Štěpánem z Castelu, s nímž měla tři děti. Její odkazy na díla významných autorit dokazují znalost latinského jazyka. Když její manžel zemřel, živila se jako vdova psaním dvorské poezie, a právě kolem roku 1400 se začala věnovat i sociálním a politickým tématům a její knihy zaujaly i burgundského vévodu, který si u ní objednal sepsání životopisu svého bratra krále Karla V.¹⁶ Problematické období stoleté války, kdy Francie padla do rukou Angličanů, pak Kristina prožívala v dominikánském ženském klášteře v Poissy, kde se věnovala psaní drobných náboženských spisů a *Básni o Janě z Arku*, po jejímž napsání v roce 1429 zanedlouho zemřela.¹⁷

Přestože Kristina většinu života strávila ve Francii a svá díla psala francouzsky, rozhodla jsem se její text do své práce zařadit, protože byla mezi prvními ženami, které se přímo vyjadřovaly k názorům mužů a jejíž struktura argumentace inspirovala mnohá

¹³ BOCKOVÁ, G.: *Ženy v evropských dějinách*, s. 22–23.

¹⁴ Tamtéž, s. 12–13.

¹⁵ Tamtéž, s. 7–8.

¹⁶ SOUKUPOVÁ, Věra: *Kristina Pisánská a obhajoba ženské identity v pozdním středověku*.

In: PISÁNSKÁ, K.: *Knihu o městě dam*, s. 6–10.

¹⁷ Tamtéž, s. 13–14.

díla raně novověkého proženského hnutí. *Kniha o městě dam* je napsána z pohledu autorky Kristiny, kterou ve snech navštíví tři alegorické postavy – Rozumnost, Poctivost a Spravedlnost, které jí přišly pomoci vystavět velkolepé město žen. Jejich jména nejsou vybrána náhodně, tyto tři vlastnosti byly společností vnímány jako základní ctnosti vzdělaného člověka. Kristina na začátku díla zaujímá postoj ženy, která uznává vzdělané mužské autority a je ovlivněna jejich názory. Svě vlastní názory a argumenty představuje Kristina prostřednictvím těchto ctností, které v díle odpovídají na autorčiny dotazy ohledně správnosti tvrzení mužů pomocí odkazů na úspěchy antických žen. Během diskuze s alegorickými postavami pak jakoby prozírá a začíná si uvědomovat sílu ženského pohlaví.¹⁸

Její dílo reaguje především na dva mizogynní texty. Prvním je spis jménem *Matheolovy nářky*, který vznikl na přelomu 13. a 14. století. Tento text v sobě propojuje středověkou tradici a názory antických filozofů, z nichž obojí je namířené proti ženské neřestné povaze a cílem textu je snaha odradit muže od manželství.¹⁹ Dalším dokumentem, na který Kristina reaguje, je *Román o růži*, který pochází ze 13. století a jeho autorem je Jean de Meung. Tato kniha se stala nejpopulárnějším dílem pro francouzskou středověkou šlechtu i měšťanstvo.²⁰ Svým odporem proti tomuto dílu rozpoutala Kristina drobnou *querelle de la rose*, během níž jí chodily vyčítavé dopisy ohledně její smělosti.²¹ V textu Meungova románu se objevují myšlenky o tom, že jsou ženy prolhané, nenávislné a bez špetky výčitek neustále obírají muže o peníze. Kristina se ve svém díle rozhodla reagovat i na ty nejmenší narážky na povahu žen, protože věděla, že se text může pro některé stát velmi důležitým zdrojem výčitek, které pak budou muži směřovat na své ženy.²²

Dalším důležitým autorem pro mou práci je Erasmus Rotterdamský, který pocházel z Nizozemí, ovšem díky přátelství s Thomasem Morem měl blízko i k anglickému prostředí, a protože byl navíc jedním ze zakladatelů humanismu,²³ rozhodla jsem se jeho názory zařadit do své práce. O Erasmově životě nemáme moc přesných informací, ale pravděpodobně se narodil roku 1467 a zemřel roku 1536. Jeho rodiče

¹⁸ Tamtéž, s. 15–17.

¹⁹ Tamtéž, s. 15.

²⁰ BOCKOVÁ, G.: *Ženy v evropských dějinách*, s. 15.

²¹ KELLY, J.: *Early Feminist Theory*, s. 10.

²² BOCKOVÁ, G.: *Ženy v evropských dějinách*, s. 21.

²³ DEMJANČUKOVÁ, Dagmar – STARK, Stanislav: *Proměny paradigmatu výchovy*. Praha: EPOCH, 2017, s. 140.

nebyli sezdáni, otec byl klerikem a věnoval se církevnímu životu. Erasmus byl vychován pouze svou matkou a jako jedinou možnost, jak se s otcem alespoň mentálně sblížit, viděl oddanost studiu náboženství a klasické literatury. Po smrti obou rodičů byl svými opatrovníky poslán na gymnázium a přibližně v 21 letech nastoupil do augustiniánského kláštera, kde trávil většinu času četbou a studiem.²⁴ Po tom, co byl vysvěcen na kněze, odešel studovat teologii do Paříže, a pak navštívil Anglii, kde potkal kněze Johna Coleta, který Erasma inspiroval v humanistickém smýšlení ještě více než jeho otec. Další osobou, která ho ovlivnila, byl Thomas More (žijící v letech 1478–1535), se kterým se poznal, když začali společně překládat řecké texty satirika Luciana. Jako důkaz věrného přátelství pak Morovi věnoval dílo psané v podobném literárním stylu. Tím dílem je *Chvála bláznivosti* z roku 1509, a v této práci se z něj objeví pár myšlenek.²⁵ Text je psán z pohledu bohyně Bláznivosti, která se sama sebe snaží ocenit za to, jak lidem usnadňuje život. Chlubí se například tím, jak jsou hlupáci díky své nevědomosti a bláznivosti šťastní, a poukazuje na mrzuté filozofy, kteří ponořeni do studia žijí mimo náš svět. Celý text je založen na kritice jakékoli jednostrannosti a extrémů lidského uvažování a konání a snaží se najít jistou rovnováhu mezi tělesnými a duchovními potřebami člověka, a jeho ideálem je zbožný křesťan, který si ale dokáže užívat pozemský život a neváže se slepě pouze na askezi, která mu zajistí život posmrtný. Jednostrannost Erasmus kritizuje i v rámci společenského uspořádání, upozorňuje na nadřazenost šlechty a dogmaticnost církevních činitelů a snaží se jim předejít zprostředkováním vzdělání všem lidovým vrstvám. Erasmus se snaží ve společnosti nastolit princip lidské tolerance například v otázkách ideologií nebo národností, který vychází z křesťanských principů vzájemné lásky a soužití.²⁶ Dalším dílem, které se snaží tuto myšlenku prosadit a je také použito v této práci, jsou Erasmovy dialogy. Pro potřeby této práce je nejdůležitějším z nich rozhovor *Opat a učená žena*, ve kterém se opat snaží ženu Maggdaliu kárat za to, že čte latinské knihy. Ze sbírky Erasmových dialogů v knize *Důvěrné hovory* používám ještě myšlenky z rozhovoru *Panna zatvrzelá proti vdavkám* a *Žena si nařká na muže*.

Nejdůležitějším dílem pro mou práci je vzdělávací manuál od Juana Luise Vivese. Vives byl španělský humanista, který se narodil roku 1492 ve Valencii, ale většinu života strávil v jiných zemích. V mládí ho jeho učitel vyučoval scholasticismu a snažil se v něm

²⁴ MINNICH, Nelson H. – MEISSNER, W. W.: *The Character of Erasmus*. The American Historical Review, 83, č. 3, 1978, s. 599–603.

²⁵ Tamtéž, s. 606–608.

²⁶ DEMJANČUKOVÁ, D. – STARK, S.: *Proměny paradigmatu výchovy*, s. 140–142.

vzbudit odpor k novému učení, tedy humanismu a protestantismu. V 17 letech kvůli problémům svých konvertovaných katolických rodičů s inkvizicí odešel na univerzitu v Paříži, kde přičichl i k jiným směrům, a po jejím dokončení se přesunul do Flander v dnešní Belgii, kde se stal soukromým učitelem mladého šlechtice Guillaumea de Croy a zároveň vyučoval na univerzitě v Lovani, na které se později stal profesorem. V roce 1519 napsal dílo, ve kterém se definitivně odštěpil od myšlenek scholasticismu a začal prosazovat nové renesanční metody poznání. Vives udržoval úzké vazby s anglickým prostředím, zejména s Erasmem a Thomasem Morem, se kterými udržoval zdravou soutěživost v akademické činnosti, a díky přátelství s kardinálem Wolseym získal i možnost vyučovat na univerzitě v Oxfordu. Vivese finančně podporovala anglická královská rodina a díky tomu vzniklo dílo, které v této práci používám, protože Kateřina Aragonská jej v roce 1523 požádala, aby vytvořil výchovný manuál pro její dceru Marii. Vives se ale později v dopise králi nesouhlasně vyjádřil k jeho rozvodu a kvůli tomu byl uvězněn a krátce nato poslán do exilu zpět do Flander, kde zemřel v chudobě v roce 1540.²⁷

Vives na téma vzdělání sepsal rozsáhlou syntézu všech věd a umění s názvem *De disciplinis*, která čítala 21 svazků. Pro mou práci je ale stěžejní výchovný materiál, který věnoval princezně Marii, dceři Kateřiny Aragonské a Jindřicha VIII. Dílo se v originále nazývá *De institutione feminae Christinae* (Naučení křesťanské ženy) a jeho zásady se nevztahují pouze na určenou osobu, ale mají platit pro všechny ženy.²⁸ Dílo je rozděleno do tří knih, které se postupně zabývají mladými dívkami, vdanými ženami a vdovami. Pro tuto práci je stěžejní jeho první část, která se věnuje různým aspektům dívčí výchovy od kojení a hraček, přes cvičení dovedností a domácích povinností nebo četbu až po vystupování ve společnosti a výběr manžela.

Jako další pramen, který chronologicky následuje po díle Vivese, je kniha *Moderaty Fonte*. Pravé jméno autorky zní Modesta Pozzo de' Zorzi a narodila se roku 1555 v Benátkách. Celý život byla vychovávána svou babičkou a jejím manželem Prosperem Saracenim, od kterých byla pak odvedena do kláštera svaté Marty, kde pro ni její strýc Doglioni zaplatil vzdělání. V devíti letech se vrátila domů, kde se svým opatrovníkem soutěžila ve studiu literatury a psaní básní. Literární činnost se stala

²⁷ HOWARD, Paula: Juan Luis Vives: *Early Innovator in Education*. Bethlehem University Journal, 6, 1987, s. 59–60.

²⁸ FANTAZZI, Charles: *Introduction: Prelude to the Other Voice in Vives*. In: VIVES, J. L.: *The Education of a Christian Woman*, s. 3–4.

důležitou náplní Modestina života, psala kromě básní i sonety, madrigaly a také několik krátkých náboženských her, které se hrály i před benátskými dóžaty a vycházely anonymně tiskem. Modesta se provdala až v pozdějším věku za finančního advokáta Filippa de' Zorziho a zplodila s ním tři děti, které pečlivě vychovávala, učila je latinskou gramatiku, zpívat a hrát na violu a u toho prý znamenitě zvládala veškerou péči o domácnost. Zemřela po porodu svého čtvrtého dítěte v roce 1592.²⁹ Její dílo s názvem *Zásluhy žen*, které dokončila den před svou smrtí, bylo vydáno až o osm let později.³⁰ Text vypráví o sedmi ženách, které se sejdou a začnou diskutovat na téma mužů, jejich názorů, vad, činů a požadavků vůči ženám. Pro tuto diskuzi se jedna žena ujme pozice královny, která ji bude usměřňovat, tři ženy se postaví do role žalobkyň a tři do role obhájků mužů. Takto diskutují dva dny za sebou a během toho několikrát ocení i muže za jejich zásluhy. Debata má první den mnohem útočnější charakter, když ženy řeší špatné zacházení manželů s ženami, jejich milostné plotky a rozdíly mezi ženskou a mužskou povahou. Druhý den mají ženy tendenci od prvotního tématu odbíhat a když se k němu vrátí, nemluví již o mužích tak špatně jako předešlý den, a dokonce oceňují jejich schopnosti. Ženy, které se debaty účastní, pocházejí každá z jiného rodinného stavu – mladé neprovdané dívky, vdané ženy, vdovy i podruhé vdané vdovy. Nejzajímavější je postava Corrinny, která do debaty kromě argumentů přispívá i krátkými básněmi nebo sonety, z nichž většinu napsala sama Moderata Fonte.

Předposledním stěžejním pramenem mé práce je esej Bathsuy Reginald Makin, která se narodila roku 1600 ve Stepney blízko Londýna. Její děd se věnoval překladatelské činnosti a její otec Henry Reginald byl učitelem a publikoval pamflety do novin. Bathsua se už ve svých 16 letech objevila na titulní straně knihy *The Virgin Muse* jako spoluautorka po boku svého otce. Tato kniha obsahuje básně v latině, řečtině, francouzštině i španělštině, což svědčí o tom, že měla na svou dobu velmi rozsáhlé vzdělání. V jednadvaceti letech se provdala za Richarda Makina a spolu se třemi svými dětmi žili ve Westminsteru, kde Richard působil jako dvorní sluha, ale pak své místo ztratil a do služby se místo něj nechala zaměstnat Bathsua. V roce 1640 už zaujímal pozici soukromé učitelky princezny Alžběty, která díky její výuce ve svých devíti letech uměla latinsky, řecky, hebrejsky, francouzsky a italsky, ale princezna v desíti letech

²⁹ DOGLIONI, Giovanni Niccolò: *Život paní Modesty Pozzo de' Zorzi, zvané Moderata Fonte, jak jej sepsal Giovanni Niccolò Doglioni l. P. 1593*. In: FONTE, M.: *Zásluhy žen*, s. 24–29.

³⁰ FLEMROVÁ, Alena: *Zásluhy Moderaty Fonte*. In: Tamtéž, s. 12.

zemřela. Rodinu Makin tak čekaly roky finanční nestability, během nichž její muž odjížděl na cesty do zahraničí a Bathsua vystřídala několik žáků. Během dvou dekad zemřel její manžel a ona založila vlastní školu v Tottenhamu, kterou propagovala v roce 1673 ve svém eseji, když tam ještě jako stará dáma učila. O její smrti se žádné zprávy nedochovaly.³¹ Zmiňované dílo se jmenuje *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* a slouží částečně i jako výchovný manuál poskytující výčet dovedností, které by měly dívky ovládat. Velkou část textu zabírá diskuze, kde autorka zachycuje negativní argumenty na vzdělávání žen a následně podává vlastní důvody, proč by se vzdělávat měly a dokládá to důkazy z dějin, kdy byly ženy schopné něčeho dosáhnout právě na základě vzdělání. V postscriptu je pak uvedena zmínka o její škole v Tottenhamu.³²

Poslední důležitou osobou, z jejíž děl primárně čerpám, je John Locke. Locke se narodil roku 1634 ve Wringtonu. Jeho otec byl horlivým protestantem a přísně dbal na disciplínu. Ve 14 letech se John dostal na vyhlášenou Westminsterskou školu, která kladla důraz na humanistické vzdělání a studium řečtiny a latiny a Locke tak získal odstup od puritánských myšlenek, které mu vštěpoval jeho otec. Poté přešel na univerzitu v Oxfordu, kde získal titul magistra svobodných umění a začal zde vyučovat řečtinu a rétoriku. Během života na univerzitě se věnoval i studiu přírodních věd, na jehož základě pak vznikly některé jeho práce. Roku 1667 se přestěhoval do domu dobrého přítele vévody Shaftsburyho, kde se stal jeho sekretářem, lékařem a také vychovatelem jeho syna. Během své služby u vévody sepsal Locke několik esejí a také své nejznámější politické dílo *Dvě pojednání o vládě*, které v práci také ještě zmíním. Nepříznivá politická situace donutila vévodu i Locka v roce 1683 opustit Anglii a uchýlit se do Nizozemí, ze kterého si dopisoval s přítelem Edvardem Clarkem, jenž spravoval Lockův majetek v době jeho nepřítomnosti. V této korespondenci mu poskytoval rady, jak vychovávat syna, a tyto rady pak spojil do svých úvah *O výchově*.³³ Lockovy pedagogické názory se dají zkoumat z uvedených dvou děl a ještě z jeho *Eseje o lidském rozumu*. V něm se hlásí k empirické filozofii, podle níž se sice člověk rodí s jistými vlohami, ale pro jeho poznání je nejdůležitější pozdější formování rozumu výchovou a smyslová zkušenost. Ve svých politických spisech podobně jako Erasmus zdůrazňuje myšlenku společenské tolerance,

³¹ TEAGUE, Frances: *The Identity of Bathsua Makin*. Biography, 16, č. 1, 1993, s. 3–12.

³² MAKIN, B.: *An Essay To Revive the Antient Education of Gentlewomen*, s. 42.

³³ SINGULE, František: *Život a pedagogické dílo Johna Locka*. In: LOCKE, J.: *O výchově*, s. 30–36.

a to i k různým náboženstvím, z nichž naopak Erasmus prosazuje výhradně křesťanství.³⁴ Tyto jeho názory se projevují i v díle *O výchově*, kde upozorňuje na to, že jeho manuál mluví sice o chlapci, ale může být použit i pro výchovu dívek.³⁵

Ostatní prameny a autoři jsou v práci zmiňováni třeba jen okrajově, většinou jsou zde pro dokreslení situace, a proto nebudou více představováni, protože jejich názory nemají závažný vliv na výstup mé práce. Z raně novověkých filozofů se zde objeví například materialista Thomas Hobbes nebo empirik Francis Bacon, u nichž krátce nahlížím na jejich názory na manželství. Z antických filozofů a učenců se v práci dostanu k Aristotelovi a Hippokratovi, jejichž díla měla jistý vliv na smýšlení renesanční společnosti.

Jako podpůrné materiály mi při studiu pramenů pomohly publikace současných badatelek, které se věnují studiu gender historie. První z nich je německá historička Gisela Bocková, která studovala v několika různých evropských městech a během svého života vyučovala historii na několika univerzitách, například v Berlíně na Freie Universität, v Bielefeldu, kde se specializovala na gender historii, a ve Florencii, kde vyučovala evropskou historii. Její monografie se soustředí především na studium genderové historie v Evropě, politiku nacionálního socialismu či dělnické hnutí v Americe.³⁶ V mé práci se objevuje její publikace *Ženy v evropských dějinách*. Další historičkou, která se zabývá přímo raně novověkou gender historií, je Angličanka Jacqueline Eales, která vyučuje na univerzitě v Canterbury a mezi lety 2011–2014 zde působila jako prezidentka historické asociace. Primárním obdobím jejího zájmu je 17. století, zejména anglická občanská válka a životy manželek a dcer tehdejších kleriků. Podrobně se také zajímá o život Alžběty I. Ženám se věnuje především ve svých vědeckých člancích, ale napsala také jednu monografii o ženách v období 16.–18. století s názvem *Women in Early Modern England*.³⁷ Důležitou osobností na poli genderových studií je také Natalie Zemon Davis, americko-kanadská historička, která se soustředí na dějiny raného novověku. Během své aktivní kariéry vystřídala několik univerzit, z nichž

³⁴ DEMJANČUKOVÁ, D. – STARK, S.: *Proměny...*, 2017, s. 170–173.

³⁵ LOCKE, J.: *O výchově*, s. 80.

³⁶ Prof. Dr. Gisela Bock [online]. Dostupné z: <https://gisela-bock.eu/> [citováno 11. 4. 2022].

³⁷ Professor Jackie Eales, Emeritus Professor – Faculty of Art, Humanities & Education Faculty Office, Canterbury Christ Church University [online]. Dostupné z: <https://www.canterbury.ac.uk/arts-and-humanities/school-of-humanities/Staff/Profile.aspx?staff=39ee3d2fe359d102> [citováno 11. 4. 2022]. Zmíněná monografie: EALES, Jacqueline: *Women in early modern England, 1500-1700*. Londýn: UCL Press, 1998.

to byly například univerzita v Torontu nebo Princeton. Jejím hlavním zájmem jsou sociální a kulturní historie, ale ve svých článcích se hodně věnuje také historii žen, o níž napsala také jednu knihu s názvem *Women on the Margins*.³⁸

³⁸ Natalie Zemon Davis. Academic Dictionaries and Encyclopedias [online]. Dostupné z: <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/797228> [citováno 11. 4. 2022]. Zmíněná monografie: DAVIS, Natalie Zemon: *Women on the Margins. Three Seventeenth-century Lives*. Londýn: Harvard University Press, 1995.

2. Skutečné možnosti vzdělávání žen v raně novověké společnosti

Dříve než si představíme raně novověké obranné i útočné názory na učené ženy, měli bychom se seznámit se skutečnou situací, na kterou tyto názory reagují. Nejvíce nás bude zajímat stav vzdělávacích institucí, do kterých měly dívky možnost docházet, a zda pak mohly získané vzdělání uplatnit na veřejných pracovních pozicích či nikoli. Kapitola se věnuje zejména údajům z oblastí, ze kterých pocházejí zkoumané prameny, ale objevují se zde i skutečnosti platné obecně pro evropské prostředí.

Začneme přehledem stavu středověkého vzdělávání. Hlavní roli ve vzdělávání mládeže měly školy spojené s církví, tedy církevní, klášterní, katedrální nebo kanovnícké. Ty se ale ve 12. století izolovaly a začaly vychovávat pouze budoucí klérus, který později působil na venkovských farách a v kláštorech. Z původní soustavy církevního vzdělání pro širší vrstvy zbyla pouze možnost vstoupit do katedrálního sboru, kde se kromě zpěvu vyučovalo také základní gramatické vzdělání, které nebylo podmíněno následným vstupem do řádu.³⁹ Ve vrcholně středověkých městech bylo důležitou dovedností psaní a čtení, zejména pro kupce. Když se tedy většina klášterů pro veřejnost uzavřela, začali měšťané zakládat vlastní školy, které často vedl nějaký kanovník. Na takových městských školách se vyučovalo čtení v rodném jazyce i v latině, psaní a jednoduché počty. Tento druh základních škol se hojně vyskytoval zejména v italských městech. Na vesnicích se mohli obyvatelé obrátit na farního kněze, ovšem pouze pokud on sám byl vzdělaný, což například ve 12. století ještě nebylo pravidlem, protože mnoho autorů z té doby si dělá legraci z nevzdělanosti kléru. Další možností bylo sehnat učitele, který nejčastěji podléhal klášterním kostelům.⁴⁰ Učitel býval ve vesnici jeden a měl na starost jednu třídu. Ke své práci nepotřeboval žádný titul a většinou to byli spíše samouci, kteří vlastnili maximálně nějakou malou knihovnu. Jejich plat byl velmi nízký a při své práci museli často cestovat i do ostatních vesnic.⁴¹ Počet malých městských a vesnických škol nebyl nijak závratný. Například v Anglii byla ke konci 15. století potvrzena existence 85 lokalit, ve kterých se nacházela alespoň jedna škola. Ve Florencii byla situace se školami poskytujícími

³⁹ RICHÉ, Pierre – VERGER, Jacques: *Učitelé a žáci ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2011, s. 235.

⁴⁰ Tamtéž, s. 136–138.

⁴¹ Tamtéž, s. 240.

základní vědomosti poněkud lepší, tam na základě údajů ze sčítání lidu v roce 1480 navštěvovala školu třetina počtu chlapců a k tomu pár dívek.⁴²

Co se týkalo vyššího vzdělání, bylo jeho základem sedm svobodných umění, rozdělených na trivium a quadrivium – nejdůležitější byla gramatika, poté rétorika, dialektika, aritmetika, geometrie, astronomie a hudba. Gramatika byla považována za živitelku filozofie a její studium probíhalo zejména formou četby antických autorů.⁴³ Rozšířené a specializované vzdělání prozatím ve městech zajišťovali mistři, označovaní i jako profesori, univerzity začaly vznikat od 13. století. Inspirací pro mnohé budoucí univerzity byla Boloňa, kde instituce vznikla sjednocením studentů za účelem získání lepších cen za přednášky od profesorů práva. Studenti si pak zvolili rektora, který univerzitu řídil. Stejně tak se později začaly sjednocovat „národy“ studentů lékařství.⁴⁴ V Itálii v rámci vyššího vzdělávání vzniklo několik tzv. humanistických škol, které měly svým důrazem na morální stránku a osobnost studenta oponovat univerzitám, jež se více soustředily na intelektuální a technickou stránku studia. Kromě studia řečtiny a klasických autorů se zde studenti soustředili i na fyzická cvičení a náboženské praktiky. Tyto školy fungovaly jako penzionáty nebo koleje, které byly určené především pro bohatou vrstvu obyvatelstva, která po ukončení studií mohla pokračovat na vyšší studia, a tyto školy tedy nepředstavovaly pro univerzity přímou konkurenci.⁴⁵

Pro dívky byly nejrozšířenějším místem, kde mohly získat nějakou formu vzdělání, ženské kláštery. V nich se většinou vyučovalo čtení a psaní v latině, náboženství, vyšívání, tkaní, předení, základy mravů a morálky a také hudba. Dívky okolo čtrnáctého roku života potom z kláštera buď odešly, aby se vdaly, anebo mohly zůstat a věnovat se církevnímu životu. Některé řeholnice se pak mohly věnovat opisování textů, popularita této činnosti v rámci klášterů během středověku stoupala. Ty nejlepší se pak stávaly abatyšemi, kterým již bylo dovoleno nakládat se značným majetkem, psát logické či rétorické spisy a obecně byly vnímány na stejné úrovni vážnosti jako opati.⁴⁶ Ve 12. a 13. století ale začalo docházet k obecnému ústupu ženských řádů, přestože mezi ženami zájem o církevní život rostl. Vlivem rozmachu velkých církevních řádů a neochoty mnichů ženské kláštery udržovat byly řeholnice postupně vytlačeny až na okraj,

⁴² Tamtéž, s. 239.

⁴³ Tamtéž, s. 102–103.

⁴⁴ Tamtéž, s. 159–160.

⁴⁵ Tamtéž, s. 247–248.

⁴⁶ KERSEY, Shirley: *Medieval Education of Girls and Women*. *Educational Horizons*, 58, č. 4, 1980, s. 188.

protože buď samy odmítly začlenění se do větších řádů a přijetí jejich řeholí anebo byly odmítnuty ze strany mnichů, kteří za ně měli přebrat zodpovědnost.⁴⁷

Druhou nejčastější formou výchovy dívek z bohatších rodin byla výuka přímo v prostředí vlastního hradu, kam byly zvány i přítelkyně rodiny z okolí. Výuku zajišťovala paní domu nebo kaplan a dívky se během ní učily nejen číst, psát a udržovat dvorské mravy, ale také zajišťovat chod domácnosti v možné nepřítomnosti manžela. Třetí nejčastější způsob vzdělávání dívek ve středověku se podobá tomu předchozímu a byla jím domácí výuka, kterou praktikovaly i nižší společenské vrstvy. Tohoto úkolu se nejčastěji ujímali sami rodiče, aby svým dětem předali základní náboženské znalosti, domácí dovednosti a základy čtení a psaní. K některým nadanějším žačkám, na které vědomosti jejich rodičů nestačily, docházeli do domu kněží, kteří mohli dále vyučovat v kazatelkách nebo prostřednictvím korespondence. Pro domácí výuku bylo také možné využít služeb různých vychovatelů či guvernantelek. Zhruba od 12. století se začaly objevovat výše zmíněné veřejné městské a venkovské školy, ve kterých se vyučovalo čtení a psaní, ale zde u dívek výuka probíhala pouze v rodném jazyce, ne v latině. V pozdním středověku se začala objevovat učiliště, která vyučovala vdovy a vdané ženy vařit pivo, mlít kukuřici, či dokonce pracovat s kovem, aby si mohly přivydělat na živobytí, což znamenalo pro ženy značný pokrok. Střední školy však dívkám zůstávaly uzavřené a ani pozdně středověký rozmach univerzit se jich příliš nedotkl. Je známo pouze několik jednotlivých případů, často z Itálie či Francie, kdy byly ženy na univerzitu vpuštěny. Dalšími institucemi, do kterých se ženy ještě mohly dostat, byly různé dvorní školy, vesnické školy nebo učiliště, ale tyto formy vzdělávání již nebyly až tak časté a například školy dvorní byly vyhrazeny převážně pro dívky z vyšších vrstev. U většiny dívek tedy převažovala výuka neformální.⁴⁸

Před rozvojem školní soustavy se většina vědomostí předávala ústně, výjimkou byly jen malé vzorky populace, které pro výkon svého povolání potřebovaly formální vzdělání. Běžný venkovský a městský lid však většinou neuměl psát ani číst a spoléhal tak na své rodiče, kteří svým dětem předávali své zkušenosti a posouvali dále ústní tradici. Reprodukované informace se většinou týkaly pracovní činnosti, kterou se rodina živila, pravidel soužití v obci nebo morálních zásad. Součástí lidového vzdělání bylo i

⁴⁷ JOHNSON, Sherri Franks: *Convents and Change: Autonomy, Marginalization, and Religious Affiliation in Late-medieval Bologna*. The Catholic Historical Review, 97, č. 2, 2011, s. 250–251.

⁴⁸ KERSEY, S.: *Medieval education*, s. 188–190.

vyprávění, ať už to byly příběhy cizinců z cest po světě či pověry o čarodějnicích, strašidlech nebo zábavné historky.⁴⁹ S vzestupem protestantismu se ale tato lidová slovesnost začala považovat za pověry katolické církve a začala se označovat jako „babské povídačky“. V 16. století v Anglii se tato kritika šířila na gramatických školách, aby tím byla vytvořena jakási identita vzdělaných dospělých mužů, kteří byli schopni disciplinovaně a racionálně uvažovat. Toto rozdělení psané a mluvené kultury mělo chlapce odtrhnout od doby dětství, ve kterém byli vychováváni společně s děvčaty a kdy tato vyprávění s nimi poslouchali. Následkem toho se pak mezi pohlavími utvořila kulturní propast, kde jedna strana ve vyprávění těchto příběhů pokračovala a druhá jimi pohrdala a tím vyjadřovala své sympatie s humanistickou a protestantskou agendou.⁵⁰

V 16. století již existovaly různé formy výuky, které se velice často překrývaly. Ze středověku se ještě udržely tradiční formy výuky čtení a psaní, kterou vedl vesnický kněz nebo sakristián, tyto tradice ale byly na ústupu, protože se k nim například v Kastilii hlásilo pouze 14 % gramotných lidí vyslychaných inkvizicí. Stejně tak byla v 16. století na ústupu domácí výuka provozovaná rodinným příbuzným nebo známým, ke které se hlásilo 16 % dotazovaných, z nichž většinou se tato tradice udržela u žen.⁵¹ Čím dál rozšířenější byly naopak triviální městske školy pro široké lidové vrstvy, které bývaly buď úplně bezplatné nebo si říkaly jen o drobný poplatek. Vyučování zde, stejně jako ve středověku, zajišťoval mizerně placený učitel, který býval často zároveň kaplanem. Z takových škol většinou jen málokdo pokračoval v dalším vzdělávání. Díky těmto školám už i některé ženy z nižších sociálních vrstev uměly číst.⁵² V Kastilii se k této formě vzdělávání hlásily dvě třetiny vyslechnutých gramotných lidí.⁵³ Pro chudší rodiny v Anglii existovaly tzv. dámské školy vedené některými ženami, které byly ochotné ve svých domácnostech za malý příplatek vyučovat dívky i chlapce ze sousedství. Dále měly děti možnost navštěvovat písařské školy, kde se dokonce mohly učit počítat, anebo také charitativní školy, které byly zřizovány různými náboženskými skupinami a těm

⁴⁹ DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku. Náboženství, magie, osvícenství III*. Praha: Argo, 2006, s. 150–151.

⁵⁰ LAMB, Mary Ellen: *Old Wives' Tales, George Peele, and Narrative Objection*. *Critical Survey*, 14, č. 1, 2002, s. 28–30.

⁵¹ NALLE, Sara T.: *Literacy and Culture in Early Modern Castile*. *Past & Present*, 125, 1989, s. 75.

⁵² STONE, L.: *The Educational Revolution*, s. 42–43.

⁵³ NALLE, S. T.: *Literacy and Culture in Early Modern Castile*, s. 75.

nejchudším dětem zajišťovaly nejzákladnější vzdělání. V neposlední řadě tu byli mistři, kteří za poplatek nabízeli dětem vyučení k určitému řemeslu.⁵⁴

Již ze začátku raného novověku docházelo k postupnému nárůstu počtu škol poskytujících vyšší než základní vzdělání, který byl ovlivněn renesančními a humanistickými myšlenkami, které přiměly mnohé venkovské panstvo, aby své děti posílalo do škol, a dále vzrůstající poptávkou po odbornosti kléru, veřejných zaměstnanců a měšťanstva. To se samozřejmě týkalo hlavně chlapců, protože vyšší a univerzitní vzdělání stále nebylo dívkám běžně přístupné. Začaly se sice objevovat požadavky na lepší vzdělání pro ženy, ale ty neměly příliš velký dosah. Na tyto požadavky se ještě pozorně zaměříme v následujících kapitolách. I ženy z vyšších společenských vrstev se tak stále učily hlavně neodborným činnostem, které je nedostaly na vzdělanostní úroveň mužů a dovolovaly jim nanejvýš muže v jistých situacích zastoupit. Obecně se sice v raném novověku úroveň dívčího vzdělání zlepšila, ale ženy stále nedosáhly stejné svobody volby, jakou měli muži.⁵⁵ Dalším důvodem rozmachu vzdělávání, který se výrazně projevil v Anglii v 16. století, byl fakt, že měšťanstvo začalo své děti posílat do škol ve větší míře, protože viděli chlapce z venkova přijíždějící za studiem a tím se postupně vytvořil zvyk své děti podporovat ve vyšším a vyšším vzdělávání. S tím se pojila i situace na trhu, která se zlepšovala, a rodiny tak měly více peněz na placení školného. Docházelo k růstu měst, rozvoji obchodu i průmyslu.⁵⁶ Tento trend v nárůstu možností vyššího vzdělávání se projevil i v raně novověké Kastilii, kde bylo k roku 1600 evidováno přes 4000 latinských gramatických škol. Díky tomuto nárůstu se na univerzitě v Salamance studenti již nemuseli před imatrikulací učit latinu, protože se latina učila ve všech větších obchodních městech.⁵⁷

Přes zlepšující se situaci však procento gramotných lidí nebylo příliš vysoké. Ukazatelem gramotnosti byla schopnost se podepsat, která naznačovala určitou znalost čtení a psaní. Podle tohoto údaje se odhaduje gramotnost mužů v Anglii okolo roku 1500 přibližně na 10 %, zatímco u žen je to pouhé 1 %. Kolem roku 1640, kdy v Anglii vrcholila tzv. vzdělávací revoluce, už to bylo 30 % pro muže a 10 % pro ženy.⁵⁸ Na

⁵⁴ SINGULE, F.: *Život a pedagogické dílo Johna Locka*. In: LOCKE, J.: *O výchově*, s. 19.

⁵⁵ EALES, Jacqueline: *Women in early modern England, 1500-1700*. Londýn: UCL Press, 1998, s. 34.

⁵⁶ STONE, Lawrence: *The Educational Revolution in England, 1560-1640*. Past & Present, 28, 1964, s. 70–71.

⁵⁷ NALLE, S. T.: *Literacy and Culture in Early Modern Castile*, s. 74.

⁵⁸ EALES, J.: *Women in Early Modern England*, s. 39.

Pyrenejském ostrově, konkrétně v Kastilii, se v 16. století gramotnost u mužů pohybovala v různých oblastech od 35 % do 57 %, zatímco u žen to bylo pouze okolo 4–16 %. V 17. století se tam gramotnost zvýšila na 50–70 % u mužů a u žen na 10–28 %. Čísla z Kastilie pochází nejčastěji ze zmiňovaných výsledků inkvizice, která u subjektů sledovala, zda umějí číst a psát, a jak dobře.⁵⁹

Pro dívky vyšších sociálních vrstev došlo v 16. století k určitým změnám. Důsledkem reformace docházelo k uzavírání ženských klášterů, a tím dívky ztrácely možnosti, kde získat vzdělání. Na druhou stranu se, pravděpodobně jako forma kompenzace, začaly zakládat dívčí internátní školy.⁶⁰ V Anglii se jedna z prvních zmínek o takové škole objevila v roce 1617 a týkala se školy Ladies' Hall v Deptfordu, založené v blízkosti Londýna. Podle jedné nalezené korespondence dvou žen ale existovala další podobná škola ve Windsoru, která byla pravděpodobně založena ještě o pár let dříve. Tyto druhy škol byly většinou řízeny vdanými ženami a výuka se skládala z hodin čtení, psaní, hudby, tance, šití a po sňatku Karla I. Stuarta s Henriettou Marií Bourbonskou i lekcemi francouzštiny.⁶¹ Z dívčích škol nesmíme zapomenout na školu, kterou ve druhé polovině 17. století zřídila sama Bathsua Makin v Tottenhamu, vesnici kousek od Londýna. Na tuto školu byly přijímány urozené dívky okolo 8. a 9. roku života, které uměly číst, a zde byly vyučovány náboženství, čtení a psaní, tanci, hudbě, zpěvu a rukodělným pracím. Významnou část zdejšího studia tvořila výuka latiny a francouzštiny, učenlivějším žačkám bylo dokonce umožněno studovat i řečtinu, hebrejštinu, italštinu nebo španělštinu. Na této škole existovala i jistá volba studijních programů. Těm, které chtěly na škole strávit delší dobu, byly nabízeny všechny tyto uvedené předměty, které byly doplněny například i o nauku o přírodních materiálech, bylinách, základech astronomie, zeměpisu nebo také aritmetiky a historie. Dívky si mohly vybrat i kratší variantu studia, na škole tak strávit pouze rok či dva, během nichž by se naučily latinu, francouzštinu a anglickou gramatiku. Roční školné se pak odvíjelo od množství předmětů, ve kterých byly dívky vzdělávány.⁶² Dalšími institucemi, nahrazujícími funkci klášterů pro ty

⁵⁹ NALLE, S. T.: *Literacy and Culture in Early Modern Castile*, s. 67–68.

⁶⁰ EALES, J.: *Women in Early Modern England*, s. 37.

⁶¹ YEANDLE, Laetitia: *A School for Girls in Windsor*. *Medieval & Renaissance Drama in England*, 17, 2005, s. 272.

⁶² MAKIN, B.: *An Essay*, s. 42–43.

rodiny, které si mohly dovolit hradit cestu do zahraničí, byly školy zakládány anglickými mnichy a jeptiškami ve Francii nebo Španělském Nizozemí na začátku 17. století.⁶³

Jako jistý důkaz rostoucí gramotnosti raně novověkých dívek nám může sloužit nárůst v počtu ženských spisovatelek. V Anglii bylo do 17. století ženám zakázáno vydávání autorských děl, do té doby tvořily ženskou literární tvorbu jen překlady náboženských textů nebo knihy o mateřství. Okolo poloviny 17. století se ale začala objevovat i díla, ve kterých ženy promlouvaly o sociálních otázkách, jednou z prvních byla Bathsua Makin.⁶⁴ Obecně ale možnosti většiny dívek často končily na úrovni elementárního vzdělání. Vyšší školy existovaly v podobě gymnázií, latinských nebo gramatických škol, nic z toho ale dívky nemohly navštěvovat, protože tyto vyšší formy vzdělání byly vyhrazené především pro chlapce.⁶⁵ Dívky se tak většinou vzdělávaly hlavně s pomocí domácích učitelů. V 16. století rostl počet univerzit, tou dobou označovaných jako akademie, jejichž úroveň se velice rychle zvyšovala. Nejslavnějším univerzitám, tedy španělské Salamance, italské Boloni a Padově a pařížské univerzitě, se tak najednou vyrovnaly i jiné ústavy. Od gymnazijní výuky výše se vyučovalo v jazyce vzdělců – v latině. Již od středověku existovaly čtyři druhy fakult, a to artistická, lékařská, právnická a teologická, ale ne každá univerzita je měla všechny.⁶⁶

Významným hybatelem, který v 17. století ovlivnil rozvoj anglického školství, byli protestantští puritáni. Jejich filozofie, která si kladla za cíl vymýcení nevědomosti, rouhání a zahálky, viděla právě vzdělání jako svou nejsilnější zbraň. Pro puritány bylo nejdůležitější hlásání Božího slova a odhalení povrchnosti papežství. Díky peněžním darům bohaté venkovské šlechty a různých obchodníků, kteří byli uchváteni myšlenkou protestantské společnosti, se podařilo vylepšit vzdělání kleriků financováním stipendií. Jejich vliv se ale nesoustředil pouze na vzdělávání duchovních, puritánští myslitelé předkládali i návrhy na všeobecné základní vzdělání. Puritáni ale v anglické společnosti nebyli sami, kdo usiloval o zkvalitnění vzdělávání. Příznivci myšlenek Francise Bacona se spolu s puritány podíleli například na pozvání Jana Amose Komenského do Londýna.⁶⁷ Od roku 1660 se z nich oficiálně utvořila skupina, která se nazývala The Royal Society

⁶³ YEANDLE, L.: *A School for Girls*, s. 272.

⁶⁴ EALES, J.: *Women in Early Modern England*, s. 41–43.

⁶⁵ DÜLMEN, R.: *Kultura a každodenní život III*, s. 182–183.

⁶⁶ ČORNEJ, Petr – ČORNEJOVÁ, Ivana – CHARVÁT, Petr a kol.: *Dějiny evropské civilizace I*. Praha: Paseka, 1997, s. 341–342.

⁶⁷ STONE, L.: *The Educational Revolution*, s. 71–72.

of London for Improving Natural Knowledge, česky zkráceně Královská společnost. Filozofie této akademie stála na neustálém ověřování tvrzení, ať už pocházela od kohokoli. Jelikož byly ale podmínky přijetí k členství této společnosti založené na výzkumné a publikační činnosti, objevila se na její půdě první žena až v roce 1945.⁶⁸ Tímto se potvrzuje, jak dlouho bylo ještě pro ženy obtížné dosáhnout stejného vzdělání a uznání, jakého požívali muži.

V 18. století ženám svítla naděje, když v amerických koloniích a později i v Evropě vypukaly revoluce, které si kladly za cíl udělit všem lidem rovnoprávnost a status občana. Ženy během těchto bojů sice nezaložily vlastní jednotné hnutí, ale aktivně se účastnily všech konfliktů. Mnohé využily situace, aby daly najevo své stížnosti a požadavky, z nichž většina se týkala právě sociálního postavení a otázky vzdělání. Ve Francii například „ženy třetího stavu“ poslaly králi petici, ve které požadovaly možnost účasti na Národním shromáždění, vzdělání ducha a zaměstnání.⁶⁹ Na podrobné rozebírání ženské právní iniciativy během revolucí v této práci není prostor, ale její úspěšnost, či spíše neúspěšnost můžeme shrnout tvrzením Charlese Thérémina: „*Hlas jednoho platí za oba, hlas ženy je virtuálně obsažen v hlasu manželově.*“⁷⁰ Takže se v podstatě žádné převratné změny nekonaly a i podle evropských zákoníků vydaných na konci 18. století zůstával muž stále hlavou rodiny, která měla právo spravovat majetek, u soudu musel ženy hájit mužský zástupce a postavení neprovdaných matek se naopak ještě zhoršilo.⁷¹

Přestože se tedy objevovaly stále nové možnosti, jakými se mohly dívky vzdělávat, data o jejich gramotnosti nevykazují žádné velké převraty a procenta vzdělaných žen jsou v raném novověku stále o dost nižší než procenta mužů. Vzhledem k zakládání vesnických a městských škol, které často umožňovaly vzdělání oběma pohlavím, nově vznikajícím čistě dívčím školám a větší svobodě v publikování vzdělaným ženám z vyšších společenských vrstev se nicméně alespoň zvyšovalo povědomí o požadavcích žen.

⁶⁸ History of the Royal Society. [online] <https://royalsociety.org/about-us/history/> [citováno: 7. 4. 2022]

⁶⁹ BOCKOVÁ, G.: *Ženy v evropských dějinách*, s. 50–52.

⁷⁰ Tamtéž, s. 90.

⁷¹ Tamtéž, s. 90–91.

3. Rozdílné vnímání ženského a mužského pohlaví v raně novověké společnosti

Na ztížený přístup žen ke vzdělání a zaměstnání měly jistě vliv hlavně rozdíly ve fyzické stavbě, ale jako odůvodnění se v pramenech vyskytuje i přirozená ženská povaha. Tyto jejich fyzické i psychické vlastnosti jsou v raném novověku hojně využívány k vysvětlení, proč by se ženy měly nebo neměly vzdělávat. Jak se přesvědčíme v následujících kapitolách, některé povahové vlastnosti se objevují v argumentech obou stran konfliktu, přičemž jedna strana je považuje za rysy neslučitelné se vzděláváním a ta druhá je naopak uvádí jako významné důvody, proč by žena své vědomosti měla rozvíjet.

Zkoumané historické prameny se v otázce fyzické zdatnosti shodují na tom, že jsou ženy křehčí a slabší než muži, kteří jsou od přírody stavěni na těžší fyzickou práci, a to samozřejmě platí i dnes, ale pro ženy ve 21. století to neznamená, že by se nemohly nechat zaměstnat tam, kde se pracuje se zátěží, mají ze zákona pouze stanovené nižší hmotnostní hranice, se kterými mohou na pracovišti manipulovat. V raném novověku ovšem ženy převážně vyrůstající a pracující v domácnosti nemají mnoho příležitostí svou fyzickou zdatnost ukázat a jsou tak závislé na mužích, kteří mohou být zaměstnáni v rozmanitých odvětvích. Podle Bathsuy Makin byl toto hlavní důvod, proč ženy začaly usilovat o možnost vzdělání – ne proto, že by toužily být chytré, ale aby se mohly nechat veřejně zaměstnat, což podle ní v její současné době nemohou.⁷² Své naléhání na rozšíření pravomocí žen soustředí hlavně na možnost zaměstnání, neboť podle ní v 17. století nebylo pro ženy možné usilovat přímo o zrovnoprávnění s muži nebo dokonce o nadvládu nad nimi, protože si ženy stále uvědomovaly, že jsou tím slabším pohlavím.⁷³ Ze současných výzkumů ale vyplývá, že se spor o ženském otázce rozšířil i na témata jako je důstojnost jednotlivých pohlaví nebo právě ona rovnost žen a mužů.⁷⁴

Historie tedy pracuje s tradičním obrazem slabé ženy a opak byl vnímán jako anomálie. Ta, která se chtěla této tradici vymknout, byla označována jako pokřivená žena či jako nedostatečný muž a obecně byla považována za nebezpečnou. Kdykoli chtěla žena podnikat mužské aktivity, tedy například nakládat s majetkem či se stát hlavou domácnosti, setkala se s takovými označeními. Její vliv se toleroval pouze v případech,

⁷² MAKIN, B.: *An Essay*, s. 6.

⁷³ Tamtéž, s. 29.

⁷⁴ BOCKOVÁ, G.: *Ženy v evropských dějinách*, s. 13.

kdy dočasně zastupovala zesnulého manžela či nedospělého syna. Ani raně novověké vládkyně nemohly vystupovat pouze jako „ženy u moci“, ale musely na sebe při vystupování před svými poddanými částečně převzít i některé mužské kvality, aby byly vnímány jako právoplatní monarchové. Například francouzská královna Kateřina Medicejská si jako symbol v době své regentské vlády zvolila postavu starověké královny a válečnice Artemisie, která oplývala mužskými vlastnostmi. Jinak byly ale ženy vymykající se typickému ideálu vnímány spíše hanlivě jako bájně Amazonky, které odmítaly nadvládu mužů. Jakákoli zdatnost u žen byla spojována se získáním jistých mužských vlastností, které jim následně umožnily dosáhnout výtečnosti, a proto byly výjimečné ženy považovány spíše za maskulinní.⁷⁵ Amazonky se na svém území řídily zákonem, který tam zakazoval vstup mužům. Rozmnožovaly se návštěvou cizích zemí, kde se s muži spojily, a pak se vrátily domů, kde porodily. Syny posílaly zpátky otcům, děvčata vchovaly k válečnému umění, ve kterém se jim nikdo nevyrovnal. Dobývání a obléhání bylo jejich velkou vášní a možná to se právě stalo námětem pro hanlivé označení ženy, která usiluje o vliv. Označení Amazonky pak pocházelo od slova bezprsé, protože si pro pohodlnější nošení štítu nebo luku odřezávaly jednou z řader.⁷⁶

Když nahlédneme na problematiku typických ženských povahových vlastností, objevíme v pramenech několik základních rysů, které se napříč různými díly opakují. Nejčastěji hodnocenými vlastnostmi jsou např. rozum, cudnost, laskavost nebo také hravost a upovídanost. Tyto povahové rysy byly často hodnoceny na základě dokumentů rozšířených v raně novověké společnosti, z nichž nejčastěji byly pro interpretaci používány pasáže z Bible nebo teoretických děl antických filozofů, a proto se tedy v pramenech setkáváme s jistou mírou repetice posuzovaných vlastností. Jednou z často používaných teorií byla Hippokratova humorální patologie, na kterou ve svém díle několikrát naráží i Moderata Fonte. Podle této teorie se lidské tělo skládá z krve, hlenu, žluté a černé žluči a jejich množství a vzájemná rovnováha dokážou ovlivnit, zda je člověk zdravý nebo nemocný. Tyto čtyři tekutiny mají každá jinou barvu, teplotu, vlhkost a konzistenci a jejich přelévání v těle může způsobit bolest, pokud se jedna z nich vylije na jiné místo.⁷⁷ Tuto teorii o staletí později rozpracoval Galénos, který k těmto čtyřem

⁷⁵ FANTAZZI, Charles: *Editors' Introduction to the Series*. In: VIVES, Juan Luis: *The Education of a Christian Woman: A Sixteenth-century Manual*. Chicago: The University of Chicago, 2000, s. XXIV–XXV.

⁷⁶ PISÁNSKÁ, Kristina: *Knihy o městě dam*. Praha: Argo, 2018, s. 72–73.

⁷⁷ HIPPOKRATÉS: *Vybrané spisy II*. Praha: OIKOYMENH, 2018, s. 121–122.

tekutinám přivázal čtyři hlavní živly – oheň, vodu, vzduch a zemi. Z tělesných šťáv, jejichž výskyt v lidském těle odpovídá živlům ve světě, se pak odvozují typy temperamentu – choleric, melancholik, sangvinik a flegmatik. Podle Moderaty Fonte má být ženská letora na základě těchto teorií chladná a flegmatická a z toho podle ní pramení klidnost a rozvaha ženské povahy, čímž oponuje mužským názorům, jak zjistíme později v této kapitole.⁷⁸

Představy o poslušnosti žen byly v křesťanské společnosti výrazně ovlivněny Biblií, zejména kapitolou 3 z knihy Genesis, kde je Eva nabádána hadem k ochutnání ovoce ze stromu poznání. Křesťanští teologové tuto pasáž vykládali jako neposlušnost Evy, která se nechala svést, oklamala svého muže a dala mu ovoce jíst, čímž způsobila jejich potrestání a seslala na lidstvo nekonečné trápení.⁷⁹ Také z tohoto důvodu byly ženy častěji usvědčovány z čarodějnictví, neboť názor o Evině zvědavosti a o tom, že jsou ženy nástrojem ďábla, či podle církevního otce Tertuliana přímo „vstupní branou ďáblou“, byl ve společnosti velmi rozšířený.⁸⁰ Čarodějnictví bylo totiž rovněž svázáno s bytostí ďábla, se kterým se osoby údajně spojily formou uzavření sňatku prostřednictvím pohlavního aktu. Hony na čarodějnice byly převážně novověkým fenoménem, jehož účelem bylo vymýcení ďábelských sekt, jejichž existence ohrožovala náboženskou jednotu, a právě ženy se častěji stávaly obětí výslechů a mučení s cílem vymámit z obžalované doznání k této formě kacířství.⁸¹ Dalším často diskutovaným faktem, který byl používán pro hodnocení jednotlivých pohlaví, bylo i biblické stvoření Adama a Evy. Otázka tkvěla v tom, zda je nadřazenější muž, z jehož těla byla žena stvořena jako druhá v pořadí anebo jestli je nadřazena ona muži, neboť právě ji Bůh zhotovil z ušlechtlejšího materiálu – mužova žebra, zatímco muže uhnětl z obyčejné hroudy hlíny.⁸² Bible tedy byla významným zdrojem argumentů a vytrhávání jejích částí z kontextu mimo jiné umožnilo moralistům a kazatelům ženám dlouhodobě vyčítat vinu, kterou dědičně nesou za svůj první hřích.⁸³

S tématem interpretace úzce souvisí otázka toho, jak raně novověký člověk během čtení vnímal psané texty. Je nutné si uvědomit, že čtenář nebyl pouze pasivním příjemcem

⁷⁸ FONTE, M.: *Zásluhy žen*, s. 77.

⁷⁹ FANTAZZI, Ch.: *Editors' Introduction*, s. XIII–XIV.

⁸⁰ BOCKOVÁ, G.: *Ženy v evropských dějinách*, s. 24–25.

⁸¹ DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku. Vesnice a město II*. Praha: Argo, 2006, s. 253–254.

⁸² BOCKOVÁ, G.: *Ženy v evropských dějinách*, s. 24–25.

⁸³ FANTAZZI, Ch.: *Editors' Introduction*, s. XIV.

informací, ale snažil se s textem diskutovat, nacházet si vlastní souvislosti, které pak přidal do svých názorů a tvrzení. Zároveň si ale text upravoval pro své potřeby a vyjímal z něj ty části, které mu přišly užitečné.⁸⁴ Názory tímto způsobem přijaté a zpracované a následně dalším osobám reprodukováné tak mohly či nemusely být správně pochopené.

Trest za neuposlechnutí Boha byl ale pro lidský druh vnímán mnohem významněji než jen jako alegorické vyhnání z ráje. V 16. a 17. století se učenci jako Martin Luther či anglický filozof Joseph Glanvill shodovali na tom, že Adamovo smyslové vnímání bylo před vyhnáním z ráje značně rozšířenější a on tak disponoval rozsáhlými vědomostmi o přírodě a jejích procesech. Tyto schopnosti mu byly darovány samotným Bohem už při jeho stvoření a Adam je ztratil ve stejné chvíli, kdy mu byla odebrána nadvláda nad zvířaty. Zároveň s tím ztratil i kontrolu nad svými vášněmi a tím upadl do celkové vnitřní disharmonie, což ochromilo jeho schopnosti poznávat pravdu. Podle Francise Bacona se ale tyto schopnosti daly do jisté míry obnovit náboženskou vírou a studiem přírodních věd a na této myšlence pocházející z jeho *Nového Organon* byl také postaven program akademie Královské společnosti v Londýně, která je zmíněna i v předchozí kapitole.⁸⁵ Členové akademie se v záležitosti obnovy ztracených intelektuálních schopností zabývali prvním hříchem čistě z pohledu Adama, takže vidíme, že ne všichni dávali vyhnání z ráje za vinu pouze Evě. Roli zde ale může hrát fakt, že tito lidé byli významní akademici, kteří často proti učeným ženám nic nenamítali, zatímco hlasy kritizující ženskou povahu se podle pramenů ozývaly především z řad mužů nevzdělaných.

Spor o rovnosti pohlaví díky slovíčkaření a hledání spojitostí i mezi nesouvisejícími fakty v jedné fázi dokonce přerostl v debatu o tom, zda jsou ženy vůbec lidmi. V satirickém spise *Zdali jsou ženy lidmi či nikoliv?* postava benediktina vyslovuje myšlenku o tom, že Eva nepovstala z hlíny jako Adam, a tedy se na ni nevztahuje označení *homo*, které je odvozeno od slova *humo* – země. V raném novověku se také tradovalo odvození slova *virtus* (ctnost) od slova *vir* (muž), což jen přispívalo k pochybnostem o ženské povaze.⁸⁶ Kdybychom dnes chtěli podobnou metodou zpochybňovat lidskost ženského pohlaví, mohli bychom použít například současný ekumenický překlad Bible, ve kterém najdeme formulaci: „*I ukryli se člověk a jeho žena*

⁸⁴ SANDERS, Eve Rachele – FERGUSON, Margaret W.: *Literacies in Early Modern England*. Critical Survey, 14, č. 1, 2002, s. 6.

⁸⁵ HARRISON, Peter: *Original Sin and the Problem of Knowledge in Early Modern Europe*. Journal of the History of Ideas, 63, č. 2, 2002, s. 240–243.

⁸⁶ BOCKOVÁ, G.: *Ženy v evropských dějinách*, s. 17–18.

*před Hospodinem Bohem...*⁸⁷ a mohli bychom to pokládat za důkaz toho, že je žena jiného živočišného druhu než člověk/muž/Adam, a nebyt znalostí biologie, které se dnes vyučují na základních školách, možná by se nám povedlo o tom někoho přesvědčit. Snad právě proto cítily raně novověké ženy povinnost se proti tomuto tvrzení bránit, protože ač bylo v tomto spise původně myšleno ironicky, mohl se z něj stát podobně silný argument ohrožující jejich důstojnost jako již zmíněný odkaz na první hřích.

Nyní se zaměříme na jednotlivé ženské vlastnosti, které prameny hodnotí. Co se týká rozumu, jsou podle Vivese ženské myšlenky obecně neuspořádané, rychlé, neplnou v jednom lineárním směru a je těžké odhadnout, kam by taková nestabilita mohla ženskou mysl zavést. Zde se ukazuje, že nesouhlasí s Moderatou Fonte a její spojitostí chladné letory s klidnou myslí. Vives z tohoto důvodu navrhuje, aby se všechny ženy zaměstnávaly činnostmi, které vyžadují soustředění.⁸⁸ Na téma nestability ženské mysli a kam může dojít narazí ve svém díle ještě jednou, když rozebírá tajemství. Některé ženy mají podle něj tak neklidnou mysl, že svým vrstevníkům řeknou všechno o svých nebo i cizích záležitostech, aniž by přemýšlely nad tím, co vlastně říkají. Z roztěkanosti mysli a upovídánosti pak vzniká inklinace k vymyšlení lží a fantastických příběhů tehdy, kdy neznají celou pravdu. Z této skutečnosti podle něj také vzešla zásada: „*Tajemství by se nemělo svěřovat ženě, ani sestře, ani matce, ani manželce.*“⁸⁹ Vives však ve svém díle upozorňuje, že tímto konkrétním zlovykem trpí jen některé ženy, a ne celé jejich pohlaví. Aby svůj protiargument podpořil, připojuje na závěr této debaty několik příkladů pevných a prozíravých žen z antiky, které neprozradily svěřené tajemství ani během mučení. Hovoří zde například o žákyni Pythagora, která si ukousla vlastní jazyk nebo o Epicharidě, která se raději uskrtila vlastním opaskem, než aby vyradila tajemství o Pisonově spiknutí proti císaři Neronovi.

Nicméně vnímání společnosti se přiklánělo spíše k obrazu upovídáných žen a mnohé jejich slovní projevy se označovaly za babské povídačky. Tento již dříve zmíněný fenomén byl zejména podněcován na vyšších školách, které navštěvovali chlapci, a způsobil tak binární vnímání společnosti, kterou ideologicky rozdělil na vzdělané muže a negramotné ženy. Podle této zásady se vědění mužů opíralo o disciplínu a psaná moudra získaná ve škole, zatímco ženy si své vědomosti předávaly ústně nejčastěji během

⁸⁷ Gen. 3, 8.

⁸⁸ VIVES, J. L.: *The Education of a Christian Woman*, s. 59.

⁸⁹ Tamtéž, s. 135.

stereotypních domácích prací. Toto rozdělení na „babské povídačky“ a mužskou sečtělou dávalo raně novověké společnosti jasný signál o tom, čím tvrzení je ve společnosti váženější a pravdivější. V žádném případě to ale nereflektovalo současný stav, protože by to v praxi znamenalo, že neexistují nevdělání muži ani vzdělané ženy, což nebyla pravda.⁹⁰ Na jedné straně společnosti tedy stála latinská učenost vyšších škol a na druhé lidová slovesnost, balady a „babské povídačky“, které byly vnímány jako nástroje negramotů. S tímto souvisela i společenská hierarchie, kdy se gramotnost postupně stávala znakem sociálního postavení. V Anglii znamenala přelomová doba již zmíněné občanské války.⁹¹

Nyní se vrátíme k představám Moderaty Fonte o ženské povaze. Ta tvrdí, že ji reguluje rozum a je od přírody klidnější než povaha mužů, která je naopak vznětlivá a netrpělivá, protože je ovládána choutkami a má tedy přirozené sklony ke zlu. Když hovoří o negativních vlivech, které na mysl člověka působí, používá přirovnání ke dvěma sklenicím, jedné velké a druhé malé: „...*když jsou naplněné vodou, není pochyb o tom, že ta větší obsahuje víc vody, a přece nelze popřít, že jak velká, tak malá sklenice jsou vrchovatě naplněné takovým množstvím vody, kolik jsou schopny pojmout. A totéž řekneme o ženě, která má v porovnání s mužem méně duševních i fyzických sil, aby odolávala svodům, a proto by mohla podlehnout pokušení smyslnosti stejně tak dobře jako muž a možná i víc, jelikož díky své prostotě a bezelstnosti se nechá snadněji zlákat a přemoci tělesnými vášněmi.*“⁹² Tímto se snaží dokázat, o kolik větší mají ženy sílu vůle než muži a vyvrátit tak obecná tvrzení o tom, že ke špatnostem inklinují spíše ženy. Tato metoda argumentace se vyskytuje i v dílech Kristiny Pisánské a Bathsuy Makin, kdy autorky nejprve představí názor, se kterým nesouhlasí, a poté jej rozebírají a pokouší se jej pro čtenáře logicky vyvrátit.

Názory o špatnosti a hlouposti žen se objevují i v satirickém díle Erasma Rotterdamského *Chvála bláznivosti*, ve kterém Bláznivost, která má v díle reprodukovat nesmyslné jednostranné názory společnosti, tvrdí, že ženy mají více potěšení z bláznů a šašků, protože je jim od přírody dána větší náklonnost k rozkoši a hravosti.⁹³ Žena je prý stvoření ztřeštěné a hloupé, ale zato veselé a příjemné a bylo muži přiděleno, aby rozjasňovalo jeho zasmušilou povahu. Erasmus poukazuje i na negativní pohled

⁹⁰ LAMB, M. E.: *Old Wives' Tales*, s. 28–30.

⁹¹ SANDERS, Eve Rachele – FERGUSON, Margaret W.: *Literacies in Early Modern England*, s. 5–6.

⁹² FONTE, M.: *Zásluhy žen*, s. 77–80.

⁹³ ROTTERDAMSKÝ, E.: *Chvála bláznivosti*, s. 43.

společnosti na učené ženy, když ústy Bláznivosti varuje, aby se ženy nesnažily vypadat moudře, protože tím dosáhnou pouze toho, že budou vypadat dvojnásobně hloupé.⁹⁴ V díle Bathsuy Makin se objevují podobné motivy jako v díle Erasmově. Podle tradice se prý obecně věří tomu, že ženy nejsou obdařeny tolikerým rozumem jako muži, a dokonce se nedají napravit ani výchovou. Podle ní se také o učených ženách říká, že věští zlé věci, kdekoli se objeví.⁹⁵ Dále se ohrazuje proti hrdým a nevzdělaným mužům, kteří tvrdí, že ženy jsou hloupá a nestálá stvoření s vrozenými návaly strachu, lásky, nenávisti, chťice, pýchy a dalších silných vášní, a prý ani nemohou být schopny vstřebat vědění, které by vyžadovalo pevný úsudek.⁹⁶ Tento argument objevíme i v *Knize o městě dam*, kde autorka poukazuje na tvrzení některých mužů o tom, že intelektuální schopnosti žen jsou pramalé. Paní Rozumnost v debatě tento argument vyvrací a odkazuje na své předešlé vyprávění o moudrých a statečných vládkyních z historie a jejich vítězstvích. Dále autorce vysvětluje, že ani rozumem nadaná osoba se nenaučí více jinak než vlastními zkušenostmi a že ženy mají stejnou schopnost učení se a „...*kdyby bylo obvyklé posílat malé dívky do školy, kde by se učily vědám stejně jako chlapci, dosáhly by stejných vědomostí a stejně jako oni by pronikly do obtíží všech umění a věd.*“ „...*ženy jsou tělesně slabší, křehčí a méně způsobilé pro určité věci, ale zato mají otevřenější a pronikavější mysl tam, kde o to usilují.*“⁹⁷ Zde je vhodné připomenout, že *Knihy o městě dam* byla napsána na přelomu 14. a 15. století, kdy nebylo pevným zvykem posílat dívky do vzdělávacích institucí, nýbrž je udržovat v domácím prostředí, kde se učily běžným povinnostem ženy. Kristina dále vidí významnou překážku v tom, že ženy mnohokrát svým rozumovým schopnostem nedůvěřují, přestože mají podle ní stejné předpoklady ke studiu, a často o sobě samy prohlašují, že se nehodí k ničemu jinému než k péči o manžela a výchově dětí, a tak ztratí odvahu se začít učit jiným věcem.⁹⁸

O cudnost se podrobně zajímá dílo Juana Luise Viveše, který v této záležitosti hojně čerpá z textů svatého Jeronýma, jehož názor na ženy byl velice přísný, neboť podle něj láska k ženě ohrožuje mužovu lásku k Bohu a tím i jeho spásu. Jeroným tedy mužům radí se před ženami chránit a ženám ukládá žít panenským životem, aby také mohly dojít spásy.⁹⁹ Podle Viveše je pro ženu cudnost jedinou důležitou vlastností, která se vyrovná

⁹⁴ Tamtéž, s. 25.

⁹⁵ MAKIN, B.: *An Essay*, s. 3.

⁹⁶ Tamtéž, s. 29.

⁹⁷ PISÁNSKÁ, K.: *Knihy o městě dam*, s. 92.

⁹⁸ Tamtéž, s. 94.

⁹⁹ BOCKOVÁ, G.: *Ženy v evropských dějinách*, s. 12.

všem ctnostem u muže, zatímco od něj se očekává dlouhý výčet atributů, v němž je například moudrost, výmluvnost, znalost politiky, dobrá paměť, talent, spravedlnost, nějaké životní poslání a mnoho dalších. Pokud žena ztratí svou cudnost, je to, jako by muž ztratil všechny výše uvedené, a stává se tak nicotnou a opovrženíhodnou, přestože zároveň oplývá krásou, šarmem, bohatstvím či vědomostmi.¹⁰⁰ Tato největší ženská přednost je ale často pokoušena svůdci a milenci. Pokud žena jejich lichotkám podlehne, už to Vives nevnímá jako její vinu, ale vinu svůdce. O svádění žen hovoří jako o odporném zločinu, kdy se muž snaží ženu připravit o to jediné dobré, co v sobě má. Kritizuje jejich otrávenou mysl produkující oplzlé básně a šířící zkázu všude kolem sebe.¹⁰¹ Podobně se o milencích mluví v *Zásluhách žen*, kde jsou nazýváni tím nejhorším druhem mužů, který klame a chlubí se podváděním a zneuctíváním žen. Skepticky se zde hovoří i o historických knihách vyprávějících o mužích, kteří z lásky pro ženy umírají, protože pokud někteří skutečně takto zemřeli, bylo to prý spíše z hněvu, že se jim nepodařilo ženu oklamat. O ty, které se jim podařilo svést, najednou přestanou mít zájem, protože již nakrmili své vášně a utíkají dobývat jiná srdce. Podvedené ženě pak nezbyvá nic jiného než litovat své nerozvážnosti.¹⁰²

Přestože je cudnost pro ženy tak významná, narazíme i na informace o tvrzení mnohých mužů o tom, že jen málo žen se chová cudně. Pro Kristin Pisánskou je cudnost stejně jako pro Vivese nejpevnější ctností každé ženy a bez ní by všechny ostatní ctnosti přišly vniveč. Proti rozšířené negativitě ohledně počestnosti žen se ohrazuje dalšími důkazy z historie, zmiňuje například příběh statečné Zuzany, která místo toho, aby se nechala pošpinit dvěma zvrhlými muži, zvolila si osud ukamenování nebo dále příběhy žen z Bible – Sárý, Rebeky, Rut nebo mnohých antických žen. Potvrzuje tím tedy schopnost žen svůdníkům odolávat, ale pro ty zřejmě není nesouhlas ženy žádnou překážkou, neboť se dále dozvídáme, že se muži domnívají, že ač se žena jejich naléhání brání, ve skutečnosti si přeje být znásilněna. Toto tvrzení Kristina převzala z pohrdavého spisu *Román o růži* od Jeana de Meunga a samozřejmě jej hned vzápětí vyvrací trefnou připomínkou, že v takové hanebnosti přece nemůže mít nikdo zalíbení a ve skutečnosti to ženám způsobuje velikou bolest, která ženy v historii donutila buď k sebevraždě nebo ke krvavé pomstě na násilníkovi.¹⁰³

¹⁰⁰ VIVES, J. L.: *The Education of a Christian Woman*, s. 85–86.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 47.

¹⁰² FONTE, M.: *Zásluhy žen*, s. 65–70.

¹⁰³ PISÁNSKÁ, K.: *Knihy o městě dam*, s. 169–176.

Schopnost žen milovat je další důležitou vlastností, která je u žen hodnocena a opět se setkáme s rozporuplnými názory na ni. Podle Kristiny Pisánské můžeme jak v napsaných knihách, tak i v názorech mužů vysledovat, že za nejhorší z ženských neřestí považují jejich nestálost, vrtkavost a proměnlivost povahy. Muži prý dále obviňují ženy ze slabosti, ale k té často dochází právě vinou mužů, kteří na ně naléhají a lstivě se je snaží oklamat. Podle Kristiny je nespravedlivé, aby muži u žen slabost považovali za strašlivý hřích a své vlastní činy považovali za pouhý přestupek. Kristina se v této záležitosti nesnaží dokázat opak, ale napadá tyto argumenty tím, že na dalších stránkách upozorňuje na muže, kteří sami trpěli neřestmi, které u žen tak často kritizují, a to zvláště na nenasytné a násilnické antické císaře.¹⁰⁴ Moderata Fonte těmto řečem o nestálých ženách oponuje a ve svém díle se snaží dokázat stálost ženské lásky desítkou případů matek, manželek a dcer, které pro své blízké obětovaly své pohodlí či dokonce život. Jako důkaz síly ženské lásky používá příklady antických žen, které tragicky ukončily svůj život kvůli smrti manžela, např. Evadna dobrovolně uhořela na hranici společně s mrtvým tělem jejího muže nebo Porcie po smrti jejího manžela Bruta spolykala žhavé uhlí. Jako pokračování odpovědi na negativní argumenty stejně jako Kristina Pisánská i Moderata Fonte v této části využívá příklady krutosti mužů, kteří jsou údajně už jako mladí chlapeci ovládnuti svou vznětlivostí a dokážou zavraždit i své vlastní matky, které se ničeho špatného nedopustily. Moderatiny příklady se navíc nevzdalují od původní myšlenky o stálosti lásky žen a skvěle vykreslují kontrast mezi touto ženskou schopností a krutostí mužů. Nejlépe je toto vidět na použitém případě Agrippiny, matky Nerona, která díky věštbě sice věděla, že ji syn zavraždí a stane se císařem, ale svému osudu se nebránila, protože pro svého syna chtěla, aby se měl dobře.¹⁰⁵

Když nahlédneme na Vivesovy názory na schopnost lásky, všimneme si, že tento cit spíše kritizuje, a to jak u žen, tak i u mužů. Podle něj mají všichni lidé přirozenou potřebu a schopnost milovat a měli by ji směřovat ne fyzicky na další osoby, ale na rodinu, kterou člověk najde u Boha (jako otce), Krista (manžela), Pannu Marii (sestru), církev a svaté. Samozřejmě zmiňuje i pozemské rodiče, kterým by člověk měl být vděčný za to, že jej přivedli na svět, starali se o něj a vychovávali jej s láskou. Tohle je podle něj ta pravá a správná láska, ne ta fyzická, která je falešná a mělo by se jí spíše říkat žádostivost. Neschvaluje tedy žádnou pozemskou lásku, pouze tu rodičovskou nebo lásku dětí vůči

¹⁰⁴ Tamtéž, 177–180.

¹⁰⁵ FONTE, M.: *Zásluhy žen*, s. 104–105.

rodičům.¹⁰⁶ O stálosti ženské lásky se Vives ve zkoumaném díle nevyjadřuje, jen v části o chování dívek při hledání snoubence upozorňuje na to, aby nedávaly svou náklonnost příliš najevo, protože pokud jsou schopny se chovat povolně před zatím svobodným mužem, který by se mohl potenciálně stát jejich snoubencem, mohlo by si okolí i dotyčný muž myslet, že se takto budou chovat i před jinými svobodnými muži v době, kdy už samy budou vdané.¹⁰⁷ Vives tedy v této části nepočítá se skutečnou nestálostí ženských citů, ale pouze se snaží předejít tomu, aby to tak nevypadalo. Co se týká již zmiňované mateřské lásky, narážku na ni najdeme i ve výchovném návodu od Johna Locka, kde upozorňuje, že se některé jeho rady nejspíše nebudou líbit chůvám a matkám, neboť by například otužování u dětí mohly považovat za nezdravé, a některé matky nakloněné k rozmazlování to podle něj budou považovat přímo za vraždění jejich batolat. Tímto naráží na určitou něžnost citů matek vůči jejich dětem a jako určitý důkaz o rozdílnosti pohlaví ve vnímání rodičovství nám může sloužit fakt, že o obavách otců o vlastní děti už se Locke ve věci svých výchovných postupů nezmiňuje.¹⁰⁸ Tato rozdílnost v lásce k dětem ale nemusela plynout čistě z povahových rozdílů jednotlivých pohlaví, významný vliv na to jistě měl také fakt, že matky trávily s potomky v útlém dětství mnohem více času a zodpovídaly za jejich výchovu, zatímco otcové často docházeli za pracovními povinnostmi i mimo domov. Stejně tak nelze úplně souhlasit s tvrzením Moderaty Fonte o tom, že jsou otcové krutější než milující matky, protože v raném novověku existovali i otcové, kteří se svým dětem věnovali a učili je.¹⁰⁹

Většina pramenů v této kapitole naráží na podobné negativní názory na ženy. Erasmus, Bathsua Makin, i Kristina Pisánská poukazují na to, že mnoho mužů, často nevzdělaných, o ženách tvrdí, že jsou hloupé, hravé, nestálé a jejich nedostatek pevné vůle jim brání v soustředění, a tedy i učení. V názorech na údajnou ženskou neposlušnost se v krajních případech setkáváme i s označeními spojující ženy s ďáblem, a naopak nejvíce oceňovanou ženskou vlastností je jejich cudnost, bez které jsou v podstatě zavrženy společností. Tyto názory byly nejčastěji ovlivněny dlouhodobě opakovanou nesprávnou interpretací antických a církevních textů. Dobré mínění o ženách je patrné zejména z pramenů psaných ženami a Erasmem Rotterdamským, který ve *Chvále*

¹⁰⁶ VIVES, J. L.: *The Education of a Christian Woman*, s. 153.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 170.

¹⁰⁸ LOCKE, J.: *O výchově*, s. 80–81.

¹⁰⁹ DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Dům a jeho lidé I*. Praha: Argo, 1999, s. 109–110.

bláznivosti negativní názory na povahu žen kritizuje. Vives k ženám zaujímá celkem neutrální postoj, ve svém díle je nijak nevyzdvihuje, ale ani o nich nehovoří přímo špatně a neupírá jim možnost svůj rozum a chování změnit výchovou, což je pro tuto práci stěžejní informací, která bude hlavním tématem následujících kapitol.

4. Co se od žen očekává a jaké jsou jejich pravomoci

Nyní se na chvíli vrátíme zpět do středověku, abychom si udělali přehled o tom, na jaké skutečnosti prameny reagují. V evropské společnosti byla žena vždy podřízena mužům. Na veřejném životě se prakticky nemohla podílet, zatímco muži měli právo vykonávat různá povolání a funkce a také měli právo dědit. Ženy dědit nemohly, neboť od počátku 12. století bylo dědické právo zúženo pouze na muže nebo mužské příbuzné a ženy už se tak nemohly stát ani dočasným opatrovníkem majetku. Žena prakticky nepatřila ani do rodiny vlastního otce, ani do rodiny svého manžela, kterého jí většinou vybrali rodiče. Stejně tak jí nepatřilo ani její věno, to spravoval její manžel. Rodinný život pro ženu znamenal nekonečný cyklus těhotenství, porodů a kojení, a mnohé ženy během porodů umíraly. Pokud přežily, za výchovu dětí nesly zodpovědnost až do jejich 7 let, v zámožných rodinách jim s dětmi pomáhaly kojné. Synové se posílali na studia, zatímco dcery zůstávaly doma a podle svého společenského statusu se učily domácím pracím většinou spojeným s úpravou textilií. Na venkově ženy musely pracovat v hospodářství, ženy kupců pomáhaly svým manželům a chudé městské ženy se živily jako služebné, porodní báby či prostitutky. Jejich výdělky bývaly malé a často propadaly ve prospěch rodinného jmění. Rodinnému životu se mohla žena vyhnout tím, že vstoupila do kláštera. Tam žila v celibátu, musela se denně modlit a dodržovat přísná pravidla, zato ale měla možnost se naučit latinsky a stát se písařkou či umělkyní. Jak již bylo zmíněno ve druhé kapitole, tyto možnosti ženy brzy postupně ztratily, protože po reformaci se v církvi kladl důraz na mužskou autoritu.¹¹⁰

Již při narození se k děvčatům přistupuje jinak než k chlapcům. Moderata Fonte ve svém díle tvrdí, že otcové bývají z narození dcery nešťastní a viní z toho manželku, jako by se jich samotných proces plození dětí vůbec netýkal. Přitom podle ní nemá ke hněvu důvod, protože mírná a pokorná dívka se s láskou postará o domácnost a od rodičů požaduje pouze věno, zatímco synové prý vyhledávají potíže, rozhazují otcův majetek a přejí si pouze jeho smrt, aby po něm mohli vše zdědit. Přesto jsou to právě synové, po kterých otcové tolik touží, na což má pravděpodobně vliv pravomoc syna převzít rodinný podnik a zdědit majetek.¹¹¹ O poddanosti dcery vůči rodičům svědčí rozhovor z knihy Erasma Rotterdamského, v němž mladík Eubulus rozmlouvá dívce

¹¹⁰ FANTAZZI, Ch.: *Editors' Introduction*, s. XVI–XVII.

¹¹¹ FONTE, M.: *Zásluhy žen*, s. 107–108.

Kateřině její přání vstoupit do kláštera. Když Kateřinu neodradí přirovnáním klášterního života k otroctví, začne se jí vyptávat, zda je již podle zákona vyňata z pravomoci rodičů, a když Kateřina odpoví, že není, zeptá se jí Eubulus: „*Odkud tedy máš právo, aby ses sama prodala – nechci říci komu – proti vůli rodičů? Či nejsi jejich nejdrazším a nejvlastnějším majetkem?*“¹¹² Kateřina mu odpoví, že ve věcech zbožnosti přestávají platit přirozené zákony, ale Eubulus neustupuje a jako jeden z posledních argumentů v debatě použije názor, že i v dávných dobách musel být člověk rodičům poslušný ve všem, co se nepřičilo jeho zbožnosti.¹¹³ Na tomto místě to nevypadá, jako by se Erasmus snažil o satiru, ale spíše reflektuje skutečný stav. V tomto rozhovoru se ale rozhodně projevuje jeho kritika zkaženosti a nevzdělanosti církve, na kterou narazím ještě později.

Co se týká domácích povinností, radí Vives, aby si dcera začala už od dětství osvojovat názvy a použití běžných domácích nástrojů tak, že si s nimi bude hrát místo panenek. Pro ni to bude zábava, a navíc se s těmito věcmi naučí pracovat už předtím, než je bude skutečně muset používat. Významnou dovedností ženy, ať už obyčejné či princezny, je umění práce s vlnou nebo lnem. Tento způsob trávení času byl vždy připisován dobrým cudným ženám, protože vytrvalá a pilná práce posílí jejich šetrnost. Penelope, cudná manželka Odyssea, prý také strávila čekání na svého muže tkaním. Textilní výrobky jsou podle něj navíc pro život důležité a mají dlouhou tradici, například římské ženy si s sebou po svatbě do nové domácnosti vždy nosily vřeteno a přeslici, aby v rámci náboženského rituálu novému manželovi ovinuly zárubně vlnou.¹¹⁴ O předení a tkaní se zmiňují také další prameny, v Erasmově dialozích opat tvrdí, že ženám patří vřeteno a kužel¹¹⁵ a Bathsua Makin doporučuje ženy vzdělávat, až když ovládnou dovednosti s jehlou, které jsou považovány za základní dovednosti dívek.¹¹⁶

Dále je podle Vivese pro ženu nutné umět připravovat pokrmy pro své rodiče a bratry a po svatbě pro svého muže. Nejedná se zde o velké množství chodů na oslavy pro mnoho lidí, ale skromné vytříbené porce připravované s láskou pro své blízké. Pro Vivese je tato schopnost u žen ještě důležitější než práce s vlnou, protože jídlo dokáže uzdravovat

¹¹² ROTTERDAMSKÝ, E.: *Důvěrné hovory*, s. 22.

¹¹³ Tamtéž, s. 22–24.

¹¹⁴ VIVES, J. L.: *The Education of a Christian Woman*, s. 57–61.

¹¹⁵ ROTTERDAMSKÝ, E.: *Důvěrné hovory*, s. 62.

¹¹⁶ MAKIN, B.: *An Essay*, s. 22.

nemocné, vlastnoručně připravený pokrm zajistí dívce přízeň hostů, a hlavně ušetří náklady za služebnictvo.¹¹⁷

Povinnosti žen v domácnosti se odvíjely od jejich pravomocí. Vzhledem k tomu, že nemohly na veřejnosti rodinu nijak zastupovat, musely v případě manželovy smrti požádat jiného mužského příbuzného, aby za ně spravoval majetek. Jejich úloha se tak tradičně vázala hlavně na vnitřní chod domácnosti a tato role se udržovala až do 19. století. Na omezenost ženské působnosti měl vliv ten fakt, že ženy v produktivním věku byly většinu času těhotné nebo kojily, a tak ani neměly mnoho možností se nějak vzdalovat od domova. Náplní života ženy v hospodářství byla příprava jídel, udržování čistoty v domě, výchova dětí, péče o zahradu a drobné zvířectvo. Pro zajištění fungování domácnosti mohla také žena rozdávat práci děvečkám na statku, nakupovat či dokonce prodávat na trhu. Další příležitostí, kdy měla žena možnost odejít z domu, bylo například období prací na sklizni, kde také pomáhaly.¹¹⁸ Na veřejnost se ženy podívaly většinou při návštěvě vesnické prádelny či studny.¹¹⁹ Urozené ženy měly na starost poměrně větší domácnost, ale manuální činnosti a výchovu dětí v domě zajišťovaly děvečky a opatrovnice. Jejich nejdůležitější funkcí tak byla především funkce reprezentativní a jinak měly čas se věnovat například umění nebo družným hrám. V 18. století se začala rozšiřovat koncepce domácí práce, a tak se kromě chodu domácnosti začaly ženy věnovat navíc ještě tkaní a předení, což bylo nejběžnější formou takové domácí živnosti, na které se podílela celá rodina. Domácnost žen úředníků byla zvláštní v tom, že se v ní muž nevyskytoval a za prací z domu odcházel, svět manžela a manželky tak byl více oddělený. Ony a ženy farářů musely svého muže na veřejnosti podporovat v jejich sociální roli a tím se v takových rodinách prohlubovala finanční závislost žen na mužích.¹²⁰

V minulé kapitole jsme již naznačili, že by si žena měla udržet svou cudnost, což pro ni znamená zůstat pannou do svatby a po ní být věrná svému manželovi. Od dětství až do svatby je dívka povinna poslušností svým rodičům, kterým, jak už bylo zmíněno, má být vděčná za své narození a za péči, kterou jí poskytovali. Podle Vivese je zachování panenství dívky důležité nejen pro její vlastní budoucnost, ale i pro její rodiče, jejichž čest může v případě ztráty cudnosti pošpinit. Jedním pochybením může dívka docílit toho, že zahanbí svou rodinu, svým rodičům výměnou za jejich úzkostlivou péči a bolest

¹¹⁷ VIVES, J. L.: *The Education of a Christian Woman*, s. 61.

¹¹⁸ DÜLMEN, R.: *Kultura a každodenní život I.*, s. 45–46.

¹¹⁹ Týž, R.: *Kultura a každodenní život II.*, s. 14.

¹²⁰ Týž, R.: *Kultura a každodenní život I.*, s. 47–50.

přinese jen zármutek a sousedi i známí se jí budou vyhýbat a pomlouvat ji. V antických dobách otcové své zneuctěné dcery vraždili, protože pro ně bylo jednodušší snášet zármutek ze ztráty dcery než veřejnou ostudu.¹²¹

Při péči o svůj vzhled by měla dívka podle Vivese pamatovat na to, že nejdůležitější je čistota duše. Žena se nepotřebuje líbit ostatním, neboť manžela už má – Ježíše Krista, a pokud by se chtěla krášlit pro své potěšení, je blázen. Pokud by si chtěla najít manžela tak, že ho oklame obličejem napudrovaným olovnatou bělobou a růžovým pigmentem, odpudila by jej po sundání této masky stejně rychle, jako jej přivábila. Taková žena je navíc všem pro smích, pokud se na její namalovaný obličej dostane trocha vody či horka a ukážou se její přirozené barvy.¹²² Oblékat by se měla prostě, nejlépe do vlny, ne hedvábí, aby na sebe nepřítahovala pozornost, ale zároveň by neměla odpuzovat. Šaty z hedvábí se navíc rychleji znehodnotí, takže by přinesly pouze větší výdaje do rodinného rozpočtu. Šperky jsou zbytečné a nosí se pouze jako projev přepychu. Jedinými užitečnými šperky jsou vzácné kameny, které kromě své krásy prý mohou mít i nějakou sílu. Podle Vivese ideální žena omývá svůj obličej čistou vodou, nedrhne jej líčidly a mýdlem, vlasy si nebarví, ale udržuje je čisté bez lupů a nesnaží se svůj přirozený pach přebíjet parfémami, ale stejně tak nesmí páchnout. Zkrátka by měla vypadat tak, aby o ní nebylo pochyb, že je skromná a cudná žena.¹²³

Možnosti žen účastnit se na kulturním chodu veřejnosti byly omezené. Nejdříve si ale přiblížíme, co se v raně novověké společnosti myslí veřejným prostorem. Na vesnicích splňovaly funkci významných obchodních i informačních center hostince a krčmy, ve kterých se popíjelo a u toho se uzavíraly různé dohody. Tyto hostince bývaly ve vesnicích strategicky umístěny v blízkosti rychty a byly místem, kde se zdržovali především muži.¹²⁴ V hostincích se ale také konaly různé oslavy svateb, křtin či pohřbů, při kterých se hlavně tančilo, což bylo oblíbenou zábavou všech vrstev lidu, a církvi byla místa takových kratochvílí označována za doupatá neřestí a hádek.¹²⁵ Ve městech byly takové velké oslavy potlačovány, protože městská společnost dbala hlavně na výkonnost a čest řemeslníků a městský život tak byl naplněn zejména pravidelnými bohoslužbami a církevními oslavami. Zde se také již od středověku rychleji šířila vzdělanost, sdružovali

¹²¹ VIVES, J. L.: *The Education of a Christian Woman*, s. 83–84.

¹²² Tamtéž, s. 94–95.

¹²³ Tamtéž, s. 107–108.

¹²⁴ DÜLMEN, R.: *Kultura a každodenní život II.*, s. 14.

¹²⁵ Tamtéž, s. 128.

se zde duchovní a vytvářela se zde učená a úřednická společenství, proto se také humanismus, reformace i osvícenství rozvinulo právě v městském prostředí.¹²⁶

Podle Vivese by měla dobrá žena zůstat doma, aby o ní nikdo nevěděl, a pokud je ve společnosti, měla by nejlépe mlčet a své zraky upírat k zemi, aby byla vidět, ale nebylo možné ji slyšet. Vives také cituje názor apoštola Pavla, který radí, aby ženy v kostele mlčely, a pokud se chtějí na něco zeptat, mají tak učinit doma v soukromí.¹²⁷ Na tuto tradici, která zakazuje, aby ženy promlouvaly v kostele, poukazuje i dílo Bathsua Makin, v němž dále vysvětluje, proč by bylo dobré dát ženám možnost se vzdělávat. Díky vzdělání by totiž ženy mohly získat veřejná zaměstnání, což nyní nemohou.¹²⁸ Pokud jde mladá dívka ven, měla by ji podle Vivese vždy doprovázet její matka. Vdaná žena může z domu vycházet bez doprovodu, ale musí zajistit opatrovnici pro svou dceru. Stejně tak nemá dcera právo do domu pouštět cizí osoby bez svolení jejího otce. Když už se dívka dostane do společnosti, měla by konverzovat pouze s dívkami stejně starými a společně by se měly zabavit nejlépe zbožnou četbou.¹²⁹

S vystupováním na veřejnosti také souvisí možnosti zaměstnání. Jak už jsem zmiňovala na začátku, Bathsua Makin si ve 2. polovině 17. století stěžuje na skutečnost, že ženy nemají možnost se nechat veřejně zaměstnat, což ale není tak úplně přesné. Bathsua Makin pravděpodobně reaguje spíše na možnost samostatného řízení podniku. Je pravda, že muži měli v raném novověku oproti ženám na výběr širokou škálu zaměstnání. Jen v oblasti trhu se mohli stát například kramáři, kupci, hokynáři, podomními obchodníky, zprostředkovateli dálkového obchodu nebo dokonce velkoobchodníky. Těmto mužům ale většinou v podniku pomáhaly právě i jejich ženy a děti, kterým se díky dobrému příjmu mohlo dostat i kvalitního vzdělání.¹³⁰ Muži mohli dále vykonávat řemesla jako zlatník, kovář, pekař, řezník, krejčí, lazebník, zedník, kameník, tesař, sklenář, hodinář, knihař a mnoho dalších specializovaných zaměstnání. Všechny řemeslné dílny vedl mistr. Na konci středověku existovaly i ženské dílny vedené mistrovými, ale v 16. století se řemeslo přesunulo výhradně do rukou mužů.¹³¹ Ženy nedostávaly žádné řemeslnické ani obchodnické vzdělání, nemohly uzavírat obchodní

¹²⁶ Tamtéž, s. 120–121.

¹²⁷ VIVES, J. L.: *The Education of a Christian Woman*, s. 72.

¹²⁸ MAKIN, B.: *An Essay*, s. 6.

¹²⁹ VIVES, J. L.: *The Education of a Christian Woman*, s. 110–113.

¹³⁰ DÜLMEN, R.: *Kultura a každodenní život II.*, s. 86.

¹³¹ Tamtéž, s. 92–94.

smlouvy ani transakce a jediné profesionální povolání, které mohly samy vykonávat, byla práce porodní báby. Jinak bývaly zaměstnávány právě v rodinných podnicích anebo jako služebné. Staré ženy nebo bezdětné vdovy žijící samy se musely živit praním, šitím nebo předením, protože nedostávaly žádnou podporu od církve ani cechů. Tyto práce byly ale obecně vnímány jako podřadné a u žen byla nejvíce uznávána právě funkce domácí paní.¹³²

Postavení a role žen byly v raném novověku vnímány ve třech různých rodinných situacích – když byla pannou, pak manželkou a nakonec vdovou. Manželství bylo od 11. století vnímáno jako prostředek spojenectví a ženy v tomto procesu zaujímaly pozici nástroje smíření dvou rodin. Od té doby se ale charakter manželského svazku změnil, což mělo podle Gisely Bockové tři základní důvody. Za prvé mělo na změnu vliv naléhání církve na to, aby sňatky byly uzavírány dobrovolně, její snahy propagovat manželství jako svátost a zdůrazňování věrnosti a plodnosti svazku. Dále pak vymizel tzv. jitřní dar, který dával muž nevěstě jako výměnu za její věno a tím tedy odpadla funkce majetkové výměny mezi rodinami. A třetím důvodem proměny charakteru manželství byla nevýhodnost setrvání ve svobodném stavu, neboť tak se člověk mohl snáze ocitnout na pokraji chudoby, protože zvláště s nástupem domácích dílen se rodina začínala chápat jako ekonomický celek.¹³³ Žena ale byla v manželství vždy podřízena muži a tento stav se také stal důležitým námětem sporu o ženy, této dílčí debatě se říkalo *querelle du mariage*. Ženy si často naříkaly na to, jak špatně s nimi muži zachází, v předešlé kapitole jsem v souvislosti s nářky nad krutostí mužů zmínila Moderatu Fonte, a Kristina Pisánská ve svém díle také upozorňuje na žalostný život, který vedou manželky zlostných mužů.¹³⁴ Podřadné postavení ženy v manželství pramenilo již z Justiniánova právního spisu *Corpus Iuris Civilis*, kde dává mužskému pohlaví větší hodnotu. V anglickém *common law* byl muž a žena vnímán jako jedna osoba, ale navenek tuto osobu zastupoval muž. Plútarchos zase v raném křesťanství vztah ženy a muže vykresloval jako vztah měsíce a slunce, přičemž slunce svítí jasněji.¹³⁵

Dokonce ani při výběru manžela neměla žena volnou ruku. Francis Bacon ve svém eseji *O manželství* naznačuje, že vybrat si manžela podle sebe bez souhlasu přátel je

¹³² Tamtéž, s. 105–106.

¹³³ BOCKOVÁ, G.: *Ženy v evropských dějinách*, s. 29–31.

¹³⁴ Tamtéž, 27–28.

¹³⁵ Tamtéž, 40–42.

pošetilost.¹³⁶ Určitá možnost volby zde tedy je, ale žena se musí ohlížet na názory ostatních. Rodinná hierarchie je podle Johna Locka odstupňována tak, že muž má největší pravomoci, pod ním je žena a úplně poslední jsou děti. Toto jeho tvrzení trochu evokuje, že jsou děti jedinými osobami, nad kterými má žena nějakou moc, ale my již víme, že ženy mohly v domácnosti zadávat práci i děvečkám. Ve věci rodičovství prosazuje Locke rovnost. Uznává, že Bůh sice dal Adamovi moc nad Evou a těmi, kdo z ní vzešli, ale omezuje tuto jeho moc pouze na věci manželské, ne politické. Žena má na stvoření potomka stejný podíl jako muž, ne-li větší, protože dítě žije ještě dlouhý čas ve svém vlastním těle.¹³⁷ Thomas Hobbes dokonce přikládá větší pravomoci ženě, neboť ve stavu čistě přírodním, kdy neexistují manželské zákony, je otec neznámý a právo na dítě je tedy její, protože ona je živá a ochraňuje, a dítě má poslouchat ji. Pokud se tedy na tomto právu rodiče nedohodnou, připadá automaticky matce. Pokud je ale matka poddána otci, spadá dítě do jeho moci také. Hobbes ale nevyklučuje ani tu možnost, že by se například královna provdala za poddaného, tím pádem by matka měla moc jak nad dítětem, tak i nad otcem.¹³⁸

Rozdělení moci v rodině se promítalo i do společnosti. Patriarchální vnímání k sobě spojovalo teologické a politické pojmy „otec rodiny“, „otec státu“ a „Bůh otec“. Nejvýrazněji se tyto vazby projevovaly v katolické francouzské společnosti, kde byly sňatkové, manželské i dědické záležitosti regulovány centrálně osobou krále, jehož moc byla ospravedlňována přirozenou rolí krále udělenou z boží milosti. Na tento problém ve vytváření souvislostí mezi politickou a soukromou mocí upozornilo několik autorů, v 17. století John Locke a na začátku 18. století jeho tvrzení doplnila Mary Astellová, která ve svých dílech usilovala o rovný přístup k ženám a byla důležitou autorkou ve sporu o ženách.¹³⁹

Častým motivem v diskusích o pravomocech v manželství jsou také hádky a nevěra. V *Důvěrných hovorech* nalezneme celý dialog o manželských nesvárech, na které se Xantipa snaží najít lék. Svě známé Eulálii si stěžuje, jak se její muž vrací opilý domů, jak špatně se o ni stará, že jí ani slušné šaty nepořídí a její věno rozhazuje ve víně a

¹³⁶ BACON, Francis: *Vybrané Essaye*. Praha: Bohuslav Hendrich knihkupec, 1928, s. 35.

¹³⁷ LOCKE, J.: *Dvě pojednání o vládě*, s. 65–69.

¹³⁸ HOBBS, Thomas: *Leviathan neboli o podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského*. Praha: Melantrich, 1941, s. 231.

¹³⁹ BOCKOVÁ, G.: *Ženy v evropských dějinách*, s. 44–46.

lehkých děvách.¹⁴⁰ Ve své debatě také zabrousí do tématu rozvodu, když Eulálie Xantipu upozorní, že jiného muže si už vzít nemůže. V dávných dobách prý byl na nekonečné hádky posledním prostředkem rozvod, ale nyní je z Kristova nařízení úplně odstraněn a Xantipa je tak se svým mužem spojena do konce života a oni dva se musí vzájemně přizpůsobit svým povahám a dojít svornosti.¹⁴¹ Eulálie pak Xantipě radí, jakým způsobem se manželským hádkám vyhnout. Ona sama se svému muži snažila zalíbit ve všem tak, aby ho nic nerozčílilo, sledovala na něm, co mu přišlo vhod a co nikoliv, pak mu připravovala jen jeho oblíbené jídlo, stlala postel tak, jak se mu to líbilo, když byl on smutný tak sama se také tvářila smutně a když byl opilý, nenadávala mu za to, nýbrž ho láskyplně odvedla do postele.¹⁴² Dále vypráví o jedné ženě, jejíž muž často trávil čas s nevěstkou mimo domov. Místo nadávání začala manželka zvat jeho nevěstku domů, tím přivábila i svého muže, a tak se vyhnula hádkám. Radí také Xantipě, aby se při souložích snažila být k muži příjemná a roztomilá, aby v jeho mysli nezanechala pocit nechuti a mrzutosti.¹⁴³ Z toho tedy vyplývá, že se žena má mužovy vrtochy pokusit napravit vlídností, aby sama potom mohla žít klidný život. Účinnost těchto rad potvrzuje i postřeh Francise Bacona, podle něhož je často vidět, „...že špatní manželé mají velmi dobré ženy, snad proto, že se tím zvyšuje hodnota laskavosti manželů, když k ní dojde...“¹⁴⁴ Moderata Fonte však ve svém díle dokládá i příklady, kdy trpělivost manželky jejího muže od nevěstek ani hazardu neodlákala a dává to za vinu jejich vrozeným sklonům k hříchu. Zlí muži si prý na svých ženách vylévají zlost za každou maličkost, někdy je dokonce bijí, a taková nešťastná žena si pak spíše přeje, aby její muž trávil co nejvíce času mimo domov.¹⁴⁵ Zlé ženy prý existují jen kvůli manželům, kteří je neumějí usměrnit, anebo protože zdědily vzpurnou povahu po svém otci, což by měl dobrý manžel pochopit. Stejně jako se ochočují zvířata, dá se prý zkrotit i dívka, jež od manžela dostane lásku, kterou potřebuje a není spravedlivé, že bývá kárána pouze žena, jsou-li ničemní oba manželé. Měli by být potrestáni buď oba, nebo nikdo, nebo jen muž, který není schopný předat rozum a soudnost manželce.¹⁴⁶

¹⁴⁰ ROTTERDAMSKÝ, E.: *Důvěrné hovory*, s. 30–31.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 33.

¹⁴² Tamtéž, s. 34–36.

¹⁴³ Tamtéž, s. 41–44.

¹⁴⁴ BACON, F.: *Vybrané essaye*, s. 35.

¹⁴⁵ FONTE, M.: *Zásluhy žen*, s. 61–62.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 64–65.

V této kapitole se hodně projevují stížnosti žen na jejich podřadné postavení, které bylo v raně novověké společnosti zakořeněno. Ženám nebylo zpřístupněno vyšší vzdělání, nemohly tedy ani podnikat, a kromě povolání porodní báby jim byla profesionální zaměstnání znepřístupněna. Úplně uzamčené doma ale také nebyly, protože měly možnost se podílet na fungování rodinného podniku a účastnit se po boku svého manžela různých veřejných akcí a oslav. Stížnosti, které se v dílech psaných ženami vyskytují, tak spíše reagují na omezenost možností povolání, ne na jejich úplný zákaz.

5. Argumenty proti vzdělání žen v dobových pramenech

Jak jsme si již ukázali, v raném novověku stále většinu aktivit žen kontrolují muži, ať už se jedná o otce, kteří mají moc nad matkou i dcerou a jejich slovo je tedy důležité při výchově i při výběru ženicha, nebo o manžely, pod jejichž jménem pak manželka ve společnosti vystupuje, a tedy mu může udělat ostudu, pokud řekne něco nevhodného, a proto muži považují za důležité své ženy držet na uzdě. Již jsme zmínili, že ženy nemohou samostatně vykonávat veřejná povolání, promlouvat v kostele a ideálně by na veřejnosti neměly vůbec mluvit. Jak bylo ale zdůvodňováno to, proč ženám nebylo dopřáno se vzdělávat, aby mohly tato zaměstnání vykonávat? Většina argumentů proti ženám je již zmíněna v předchozích kapitolách, ty měly na omezené postavení žen ve společnosti značný vliv. Nyní je ještě doplním o ty, které se vyjadřují blíže k otázkám vzdělávání.

V satíře *Chvála bláznivosti* jsou reprodukovány různé nesmyslné argumenty a objevují se zde i ty, které ženy prezentují jako tvory neschopné se krotit a učit. Od přírody jsou prý hravé a ztřeštěné a ty, které chtějí vypadat chytře, nakonec vypadají dvakrát hloupěji. Muž byl prý obdařen rozumem více než žena, aby mohl pracovat ve veřejné správě, zatímco ona nebude nikdy schopna skrýt svou přirozenou bláznivost, i kdyby si nasadila masku. Dokonce se zde objevují i snahy ženy od moudrosti odradit, neboť mužům prý jejich přirozený rozum a veřejné poslání přináší pouze zasmušilost, zamračenou tvář, drsnou kůži a obecně je na pohled přibližuje stáří, zatímco bezstarostné ženy mají krásnou hebkou pleť a jemný hlas. Svůj půvab a věčné mládí prý ženy upřednostňují nade vše, a navíc se rády ještě příkrášlují líčidly a různými účesy, takže z toho má vyplývat, že se ze všeho nejvíce chtějí líbit mužům. Svou krásou si pak mohou získat moc třeba i nad panovníky a muži přece takovým roztomilým stvořením dovolí cokoliv.¹⁴⁷ Tento názor takřka popírá to, že by ženám bylo něco zakazováno, ale kdyby tomu tak skutečně bylo, nemuselo by se o práva žen nikdy usilovat. Smyslem těchto řečí je pravděpodobně jen umlčet ženy, aby si nestěžovaly a byly rády za tuto moc, kterou nad muži mají. Jak byla tato moc ženské krásy omezená nám ale dokazuje příběh *Adriany ze Zásluh žen*, která, přestože byla mladá a ve městě vyhlášená krasavice a o svého muže

¹⁴⁷ ROTTERDAMSKÝ, E.: *Chvála bláznivosti*, s. 25.

pečovala trpělivě a s láskou, zůstala nakonec sama, protože ji manžel opustil kvůli nějaké staré nevěstce.¹⁴⁸

Další studnicí negativních názorů na vzdělané ženy je opět dílo Erasma Rotterdamského, ve kterém vystupuje postava opata Antronia, který navštíví dům učené ženy Maggdalie. Opat kritizuje její knihovnu, ve které se nachází knihy v řečtině a latině. Pro vznešené ženy se podle něj spíše hodí francouzská četba, aby se zabavily v dlouhých chvílích, neboť ženám náleží příjemně žít.¹⁴⁹ Příjemnou francouzskou četbou pro ženy jsou pravděpodobně myšleny knihy o dvorské lásce, které se začaly psát v jižní Francii od 12. století, v nichž většinou vystupoval vznešený muž a žena, která byla o něco níže společensky postavená. Podle Vivese se vždy jedná o příběhy plné erotické lásky spojené s nevěrami, a naopak ženám radí, aby se takovým knihám vyhýbaly jako zmijím.¹⁵⁰ Opat pak na sebe prozradí, že jemu jsou příjemné hostiny, spánek, peníze a svoboda dělat si, co chce. Nepřeje si, aby jeho mnichové četli knihy a snažili se být moudří, neboť se pak stávají méně poslušnými a odmoučují mu. Také nechce, aby byl někdo z nich chytřejší než on, ale sám neudělá nic proto, aby se stal chytřejším než ostatní.¹⁵¹ Tady Erasmus opět upozorňuje na úpadek disciplíny kléru. Dále je to ukázka typického charakteru muže, který se obává hrozby, že by žena mohla být chytřejší než on, a proto ji chce od vzdělání odradit, aby se nechala snáze ovládat. V díle Bathsuy Makin najdeme podobnou myšlenku o tom, že jsou to často právě ignoranti a pyšní muži, kteří o ženách tvrdí, že jsou hloupé, a chytrou ženu by za manželku nechtěli, protože by svého vzdělání zneužívaly na své manžely, které by neposlouchaly a staly by se hrdými a darebnými.¹⁵² Při obhajování práv žen autorka očekává, že se setká s posměšky a narážkami právě od těchto bezohledných a nevzdělaných mužů, kteří si cení jen vlastního potěšení.¹⁵³

Jako další zbraň proti učené ženě opat použije názor, že ženám patří vřetená a kužel, ne knihovna.¹⁵⁴ Na podobné tvrzení opět reaguje i dílo Bathsuy Makin, která zmiňuje, že domácí práce sice mají být hlavními dovednostmi ženy, ale ve školách by se měly dívky učit i jiné věci.¹⁵⁵ Opat si dále myslí, že by se ženy neměly učit latinský jazyk,

¹⁴⁸ FONTE, M.: *Zásluhy žen*, s. 61.

¹⁴⁹ ROTTERDAMSKÝ, E.: *Důvěrné hovory*, s. 59.

¹⁵⁰ FANTAZZI, Ch.: *Editors' Introduction*, s. XIV–XV.

¹⁵¹ ROTTERDAMSKÝ, E.: *Důvěrné hovory*, s. 60–61.

¹⁵² MAKIN, B.: *An Essay*, s. 29–32.

¹⁵³ Tamtéž, s. 4.

¹⁵⁴ ROTTERDAMSKÝ, E.: *Důvěrné hovory*, s. 62.

¹⁵⁵ MAKIN, B.: *An Essay*, s. 30.

protože pak nejsou chráněny před kněžími a tím pádem by mohly ztratit svou cudnost.¹⁵⁶ Touto narážkou Erasmus znovu cílí na vrtochy církve, tentokrát na nedodržování celibátu, které kritizuje hned v několika svých spisech. Běžně se stávalo, že některá z jeptišek otěhotněla a mnoho jich bylo vyšetřováno kvůli sexuální aktivitám. Dokonce i někteří papežové si udržovali milenecké vztahy a měli nemanželské děti.¹⁵⁷ Podle opata se také obecně říká, že knihy ubírají ženám rozum, kterého už tak mají málo, a navíc že ze stálého čtení se člověk může zbláznit.¹⁵⁸ Tento argument o nedostatku rozumu se v pramenech objevuje často, již na začátku kapitoly jej zmiňují v souvislosti s dalším Erasmovým dílem a nalezneme jej i v díle Bathsuy Makin, kde je kritizováno obecné přesvědčení o tom, že ženy mají od přírody méně rozumu a že tento ženský nedostatek se nedá léčit ani výchovou.¹⁵⁹

Prameny psané ženami mají na původ tohoto omezování a urážení ze strany mužů téměř shodný názor. Podle Moderaty Fonte je mužům jejich nevraživost spíše pro ostudu a takové řeči vedou jen ze závisti, kterou k ženám chovají. Nemá cenu jejich povídkám přikládat význam, protože na žádné z nich není ani zrunko pravdy, a navíc jsou ženy na kritiku zvyklé, protože už na jejich adresu bylo napsáno mnoho pohrdavých knih.¹⁶⁰ Podle Kristiny Pisánské takto jednájí někteří muži s dobrým úmyslem, aby ostatní ochránili před neřestnými ženami, a proto obviňují všechny ženy bez rozdílu. Touto ochranou ostatních mužů ale poškozují i dobré ženy, Kristina to přirovnává k situaci, kdy oheň, který je důležitý a lidem dobře slouží, obviňujeme z toho, že se v něm někdo spálil. „*A totéž lze říct o všech dobrých věcech, neboť z nich může vzejít jak dobré, tak zlé. Přece je však nemůžeme hanět, i když s nimi blázní nakládají špatně...*“¹⁶¹ Druhá skupina mužů, a tady se dostáváme znovu k závisti, prý ženy takto obviňuje z vlastní lítosti nad sebou samými. Buď mají nedokonalé tělo, nebo milují pomluvy anebo opakují výroky z přečtených knih, aby vypadali sečtělé. Zde se projevuje dříve zmiňované opakování argumentů těch, kteří ve sporu o ženách stáli na straně středověkých tradic. Dále jsou podle Kristiny někteří z nich zkaženými a zatvrzelými starci, kteří mají své nejlepší roky

¹⁵⁶ ROTTERDAMSKÝ, E.: *Důvěrné hovory*, s. 62.

¹⁵⁷ BOCKOVÁ, G.: *Ženy v evropských dějinách*, s. 34.

¹⁵⁸ ROTTERDAMSKÝ, E.: *Důvěrné hovory*, s. 63.

¹⁵⁹ MAKIN, B.: *An Essay*, s. 3.

¹⁶⁰ FONTE, M.: *Zásluhy žen*, s. 112.

¹⁶¹ PISÁNSKÁ, K.: *Knih o městě dam*, s. 53.

za sebou a teď závidí mladým, že dělají věci, které oni nemohou. Svými zlými řečmi chtějí ženy ostatním znelíbit.¹⁶²

Negativní názory na ženskou povahu a rozum často čerpaly ze stejných zdrojů jako ty pozitivní. Jak už bylo zmíněno, velice často se v pramenech setkáváme s odkazy na Bibli nebo na antickou filozofii, na jednotlivých stranách konfliktu bývá však jejich interpretace odlišná. Argumenty hlásající podřízenost žen mužům jsou velice často spojeny s biblickým stvořením člověka. Například v první kapitole Genesis jsou si Adam s Evou rovni: „*Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil.*“¹⁶³ Stejně tak když se ve druhé kapitole Bůh chystal stvořit pro muže ženu, komentoval to slovy: „*Učiním mu pomoc jemu rovnou.*“¹⁶⁴ Křesťanští teologové si ale pro vnímání vztahu mezi mužem a ženou zvolili jiné pasáže, a to ty, kde je například Eva stvořena z Adamova žebra a těmito chtěli dokázat její podřízenost muži.¹⁶⁵

Teorie antických filozofů měly na představy o schopnostech žen také velký vliv. Aristotelovy metafyzické pojmy a výroky o lidském těle a plození potomků byly mnohokrát v historii interpretovány různým způsobem a použity k vysvětlení politické podřízenosti žen. Hojně používané tvrzení o tom, že muž je chápán jako forma a žena jako látka, bylo interpretováno jako Aristotelův pokus o ospravedlnění pohlavní nerovnosti ve veřejných věcech. Aristoteles se ale ve svých biologických spisech, kde se tyto pojmy objevují, soustředí čistě na proces plození, ve kterém sice skutečně staví ženu do pořadí jako druhou, ale nikde tím nepotvrzuje to, že by žena měla menší intelektové schopnosti než muž. Muž je při procesu plození stavěn do přední pozice proto, že vyvolá v ženském těle pohyb, který způsobí ohřátí její nepatrně chladnější krve na takovou teplotu, aby byla schopna vytvořit zárodek nové lidské bytosti. Rozdíly mezi mužem a ženou vidí především v odlišnosti pohlavních orgánů a ostatní drobné odlišnosti podle něj nemají na povahu vliv.¹⁶⁶ Je pravda, že některé jeho výroky mohou na první pohled vypadat vůči ženskému pohlaví nepřátelsky, např. když ženu označuje jako „první odchylku“ nebo při popisu používá slova „pokřivenost“ nebo „zakrnělost“, ale z širšího

¹⁶² PISÁNSKÁ, K.: *Knihy o městě dam*, s. 52–54.

¹⁶³ Gen. 1, 27.

¹⁶⁴ Gen. 2, 18.

¹⁶⁵ FANTAZZI, Ch.: *Editors' Introduction*, s. XIII–XIV.

¹⁶⁶ THEIN, Karel: *Aristotelés o lidské přirozenosti. Od myšlení k anatomii*. Praha: Filosofia, 2017, s. 106–110.

kontextu jeho díla je zřejmé, že se jedná pouze o snahu popisu rozdílů v procesu vytváření ženského plodu a tyto charakteristiky jsou omezené pouze na tento proces.¹⁶⁷ Nadřazenost mužů ženám je vysvětlována pouze tím, že jsou muži přirozeně silnější a pro ženy je tedy výhodné se nechat muži ovládat, stejně jako by měla duše ovládat tělo a rozum by měl ovládat zbytek duše. Ve věcech rozumu však Aristoteles netvrdí, že by byly schopnosti žen z biologického hlediska nějak omezené a v rámci lidského společenství pouze popisuje jeho současný stav, kde je ženám připisována menší váha. A když mluví o povahových rysech, vnímá člověka jako jeden druh a povahové odlišnosti mezi pohlavími chápe jako věc podmíněnou tělesně. Rozdíly jsou však pouze v intenzitě těchto rysů, nepřipisuje žádné konkrétní rysy jednotlivým pohlavím.¹⁶⁸ Znovu se tedy setkáváme s různou interpretací, kterou jedna strana využívá k vysvětlení intelektuální podřadnosti žen a následně i politické.

S dnešními možnostmi přístupu k informacím a širšímu kontextu děl můžeme tyto dřívější dezinterpretace hravě odhalit a vyvrátit, ale v raném novověku přijímali lidé mnoho informací i textů zprostředkovaně skrze další osoby, například z výkladu na mších. Jen zlomek obyvatelstva byl schopen si texty samostatně číst a čerpat z nich informace a na venkovech se tyto schopnosti vyskytovaly opravdu jen výjimečně, což je zmíněno už ve druhé kapitole v souvislosti s gramotností. Například Vives o venkově tvrdí, že je to místo, které oslabuje přirozené schopnosti a přetváří lidské bytosti v divoká zvířata, protože jsou vzdáleni výchově a vzdělání.¹⁶⁹ Lidé tedy spoléhali na výklad textů, který jim byl přednesen, a pokud teologové hlásali podřízenost žen, nebyl důvod jim nedůvěřovat.

Tato kapitola vychází z několika hlavních pramenů, které byly zvoleny pro tuto práci a je tak omezená jen na ty negativní názory, které se v těchto pramenech vyskytují. Jejich výskyt je podmíněn autorskou strategií obranných textů, které na tyto negativní argumenty nejdříve upozorňují a následně se je snaží rozebrat a vyvrátit. V dílech Erasma Rotterdamského se tato tendence ovšem objevuje zřídka, protože Erasmus argumenty prezentuje tak, aby už samotné vyzněly nesmyslně. Díla psaná ženami z těchto povýšených názorů viní především nevzdělané muže, ale to může být způsobeno novým vnímáním středověkých tradic, a tyto názory pravděpodobně nabyly „omezeného“ rázu

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 112.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 118–120.

¹⁶⁹ VIVES, J. L.: *The Education of a Christian Woman*, s. 64.

spíše až s příchodem humanistického smýšlení, ke kterému se většina autorů těchto pramenů přiklání.

6. Argumenty pro vzdělání žen a doporučené oblasti jejich zájmu

V této kapitole nahlédneme na druhou stranu konfliktu, která usiluje o umožnění přístupu žen ke vzdělání. Jak již bylo zmíněno v úvodu této práce, pozitivní argumenty často reagují na ty negativní, které raně novověkou společností kolují, a snaží se je vyvracet. Důležitým aspektem je také rozsah vzdělání, které by mělo být ženám dopráno, protože z jednotlivých pramenů je patrné, že každý měl o ženské výchově jiné představy a usiloval o výuku jiných dovedností. Jako doklad užitečnosti těchto dovedností autoři pramenů často předkládají příklady žen z historie, které dosáhly vzdělání v určité oblasti a o něco se díky němu zasloužily.

Jako první se zaměříme na samotné důvody, proč by se ženy měly vzdělávat. Erasmus ve *Chvále bláznivosti* naráží na tvrzení o větším sklonu žen k hravosti a s tímto souhlasí i Vives, který chce, aby se ženy vzdělávaly právě proto, že jsou slabší a více tíhnou k neřestem.¹⁷⁰ Podle něj se všichni lidé rodí s inklinací ke zlu, jsou stále pokoušeni ďáblem a už teď jsou zatraceni kvůli mnoha špatným příkladům a je tedy prospěšné se proti těmto zlům vyzbrojit znalostí dobra. Zlo se prý nedá skrýt, a proto Vives doporučuje ženy naučit střízlivým a cudným morálním zásadám, protože ignorace dobra je hlavní příčinou, proč se lidé oddávají zlu. Žena, která oplývá přirozenou inteligencí, instinktivní cudností či ta, která posílí svou mysl správnou četbou, se totiž nikdy nesníží ke ztrátě své cudnosti nebo ke zločinu, už jen proto, aby nesloužila jako odstrašující příklad. Podle Vivese v historii nenajdeme necudnou a zároveň učenou ženu a většina neřestí dříve vzkvétala právě proto, že ženy nečetly nebo neposlouchaly napomenutí církevních otců, která by špatnému chování zabránila. Křesťanská naučení pro něj tedy hrají ve výchově velkou roli a barbarské pohanské národy obviňuje z toho, že právě mezi nimi se nejvíce šíří ignorace k dobru a neřesti.¹⁷¹

K otázce neřestí a hříchů se ve svém díle vyjadřuje i Moderata Fonte, když se snaží vyvrátit negativní názor mužů na líčidla a ozdoby žen, jež jsou podle nich známkou zkažené duše a ženám přináší pouze škodu. Stejně tak prý mnozí muži zakazují svým ženám, aby se učily číst a psát, protože jim to přinese zkázu. V obou případech se tato škoda projevuje ve formě mužské dotěrnosti, na kterou častěji paradoxně doplť

¹⁷⁰ VIVES, J. L.: *The Education of a Christian Woman*, s. 55.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 63–65.

neurozené ženy, které se krásí méně než urozené šlechtičny a tato skutečnost tedy vyvrací jejich tvrzení. Podle Moderaty Fonte se totiž ženy krásí pro vlastní potěšení a také proto, aby držely krok se současným proudem módy v jejich městě, ne aby se zalíbily mužům. Důvod, proč se neurozené ale nepřikrášlené ženy stanou obětí mužských zlotřilostí častěji než ozdobené urozené paní, je ten, že neurozené ženy jsou prý hloupé a nevzdělané, zatímco inteligentní a studované šlechtičny se méně snadno dopustí pochybení, protože jsou dostatečně varovány přečtenými knihami a radami ostatních. Milencům podle ní nejsou schopny odolat právě ty ženy, které neumějí číst, což podle ní bývají často služky či venkovanky.¹⁷² Podobně jako Vives tedy chce docílit toho, aby se ženy mohly hříchu a neřestem vyvarovat tím, že se seznámí s dobrými mravy a ctnostmi skrze četbu.

Podobný názor má Bathsua Makin, která tvrdí, že pokud jsou muži vzděláváni, aby byli schopni se bránit slovům buřičů a protivníků, měly by stejně tak dobře být vzdělávány i ženy, aby mohly své vnímání ochránit před svůdníky. Tímto by se podle ní mohlo zabránit herezím, protože by bylo těžké svést lidi na špatnou cestu každým náznakem nové pravdy, pokud by bylo tolik osob naučených pravidlům uvažování a byly by schopny rozpoznat rozdíl mezi smysluplným argumentem a přetvářkou. Takto by se měly ženám představovat nejčastější řeči podvodníků, aby nevěřily podomním rozséváčům heretických myšlenek a ženy pak nimi nestrhly své muže jako Adama strhla Eva, která byla podvedena d'áblem.¹⁷³ Kristina Pisánská ve svém díle hovoří o podobném účelu vzdělání u mužů. Podle ní se muži učí zákonům, aby se mohli postavit každému, kdo se jim bude protivit, a mohli ho tak přinutit k poslušnosti a tím zachovat ve světě řád a spravedlnost.¹⁷⁴

Kristina Pisánská ve svém díle stejně jako později Moderata Fonte naráží na skutečnost, že mnozí muži nechtějí, aby se jejich dcery a manželky vzdělávaly, protože by tím prý mohly utrpět jejich mravy. Podle ní ale poznání dobra nemůže nikoho zkazit a morální vědy vyučující ctnostem mravy naopak napravují a zušlechťují. V tomto argumentu se její názor opět shoduje s Vivesem i Moderatou Fonte, že vzdělání je pro ženy vhodné právě kvůli ochraně ctností. Negativní mužský názor na učenost žen podle Kristiny není založený na rozumu a zastávají ho právě ti muži, kterým rozum chybí a kteří nechtějí, aby ženy věděly více než oni. Jako důkaz tohoto tvrzení Kristina uvádí příklady

¹⁷² FONTE, M.: *Zásluhy žen*, s. 243.

¹⁷³ MAKIN, B.: *An Essay*, s. 25.

¹⁷⁴ PISÁNSKÁ, K.: *Kniha o městě dam*, s. 64.

urozených a vzdělaných mužů, kteří své dcery ve vzdělání podporovali a mezi nimiž zmíní i svého vlastního otce, který byl pro ni velkým znalcem přírody a filozofem.¹⁷⁵ Muži by přitom podle Bathsuy Makin měli usilovat o to, aby jejich ženy byly vzdělané, protože takové ženy jim pak mohou být nápomocné v jejich obchodech a mohou vychovávat jejich děti ještě předtím, než budou moct chodit do školy. Navíc nevzdělanost žen už prý zničila mnohá manželství, protože vzdělaní muži nenachází v konverzaci se svou hloupou ženou žádné potěšení, a tak hledají zábavu mimo dům, propadají karbanu a lehkým děvčům a na tom často ztroskotají i jejich obchody. Mnohem šťastnější prý bývají muži, kteří své ženy zasvětili do různých vědomostí a potom je jim jejich společnost příjemná.¹⁷⁶ O výhodě vzdělání vdaných žen se zmiňuje i Vives, který tvrdí, že není nic více ubíječícího než sdílet svůj život s někým prostoduchým.¹⁷⁷

Ve věci disciplíny se Kristina Pisánská snaží vyvrátit obecné přesvědčení o tom, že ženy nemají dost rozumu, aby se naučily zákonům a že postrádají smysl pro vládnutí. Dokládá to vyprávěním o Nicaule, královně ze Sáby, která napravila barbarské způsoby Etiopanů a nastolila spravedlivé zákony, nebo o jisté vévodkyni z Anjou, která dokázala zastavit vzpouru, která povstala proti ní a jejímu synovi po smrti jejího manžela.¹⁷⁸ Od vládnutí se Kristina dostane k otázce fyzické síly a schopností válčit. Podle ní totiž neexistují silní a odvážní muži na jedné straně a slabé ženy na straně druhé. Přestože jsou ženy skutečně o něco slabší než muži, neznamená to, že sílu postrádají úplně a poukazuje přitom na existenci žen, které v minulosti projevíly velkou udatnost, neohroženost a svým válečným uměním byly schopné vyhrát i velmi nebezpečné spory. V souvislosti s tím zmíní i Amazonky, jejichž jméno bylo někdy hanlivě spojováno s ženami, které se rozhodly převzít vládu nad svým životem.¹⁷⁹ Na tomto místě Moderata Fonte opět používá podobné názory o tom, že ženy disponují dostatečnou tělesnou i duševní silou k tomu, aby mohly válčit, a pokud nemohou, je to pouze vinou výchovy, které se jim dostalo. Ženy, které byly vychovány ve vojenském prostředí, prý dokonce předčily muže díky své schopnosti pohotového uvažování.¹⁸⁰ Zde se opět projevuje provázanost výchovy a pozdějších schopností žen, které by mohly mít, kdyby k tomu byly vedeny.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 168–169.

¹⁷⁶ MAKIN, B.: *An Essay*, s. 27.

¹⁷⁷ VIVES, J. L.: *The Education of a Christian Woman*, s. 45.

¹⁷⁸ PISÁNSKÁ, K.: *Kniha o městě dam*, s. 64–68.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 69–72.

¹⁸⁰ FONTE, M.: *Zásluhy žen*, s. 97.

Kromě přímo řečených argumentů pro vzdělání žen a příkladů přejatých z dějin můžeme v některých pramenech najít i jiné narážky na to, jak by bylo prospěšné dovolit ženám se učit. Jak už jsem zmínila na začátku práce při představení *Zásluh žen*, toto dílo je koncipováno jako diskuze sedmi urozených dam. Jedna z nich, mladá Corinna, celkově odmítá světský život a koncept manželství. Již na začátku vyprávění jí ostatní dívky závidí, jak šťastně a blaženě se jí musí žít, když se vyhýbá zrádným mužům a tráví svůj čas studiem písma a rozvíjí tak svůj důmyslný intelekt.¹⁸¹ V průběhu děje si můžeme všimnout, že Corinna reprodukuje pouze názory učených mužů, zatímco ostatní ženy poukazují i na své zkušenosti a na tvrzení, která zaslechly. Corinna celou diskuzi obohacuje vlastní i cizí poezií, vypráví pohádky, sdílí načtené poznatky o astrologii, bylinkách, lécích a dalších tématech a ženy k ní celou dobu vzhlížejí a obdivují ji. Moderata Fonte tak vytvořila vlastní příklad toho, co dokáže učená žena, která není omezená muži. Takové ženy později skutečně existovaly a dokázaly velké věci. Skvělým příkladem je Mary Astellová, která byla v 17. století významnou ženou zapojenou do sporu o ženském otázkách. Celý život zůstala neprovdaná, protože se nechtěla stát „mužovou praktickou hospodyní“ a snažila se o institucionalizaci klášterů, kde by se mohly ženy svobodně vzdělávat a věnovat náboženství.¹⁸²

O predispozicích k učení jazyků u žen se vyjadřuje John Locke ve spisu *O výchově*, kde kritizuje lpění na gramatických pravidlech, a přitom zmíní metodu, díky které jsou ženy běžně schopny se i během jednoho roku naučit jazykům, a to pouhou konverzací s rodilou mluvčí. Zde používá ženy jako pozitivní příklad, a dokonce zmiňuje, že jsou díky této skutečnosti dívky považovány za schopnější než chlapani, kteří jsou neefektivně zahlcováni komplikovanými pravidly.¹⁸³ Urozené ženy a ty, které se pohybují v dobře vychované společnosti, jsou prý důkazem toho, že i „přirozená cesta bez nejmenšího studia nebo znalosti gramatiky může vést k vysokému stupni elegance a uhlazenosti.“¹⁸⁴ Tímto se dá vyvrátit argument z předchozí kapitoly o tom, že jsou ženy méně intelektuálně nadané, protože v tom případě by nebyly schopné se jazykům tak snadno naučit. Zároveň je to i ukázka toho, že ženy dokážou být v některých oblastech efektivnější než muži.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 39.

¹⁸² BOCKOVÁ, G.: *Ženy v evropských dějinách*, s. 42–43.

¹⁸³ LOCKE, J.: *O výchově*, s. 184.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 190.

Ze všeho nejdřív by si podle Vivese i podle Bathsuy Makin měly dívky osvojit dovednosti, které přísluší všem ženám. Bathsua doporučuje, že by se zušlechťování rozumu měly věnovat tehdy, když mají volný čas místo natáčení jejich vlasů, pěstění rukou a nohou, upravování těla, malování a skotačení. Tyto věci prý vedou pouze k neslušným aktivitám, a zatímco je provozují, jejich duše skomírá. Proto by se měly zušlechťovat pouze tak, aby byly upravené, ale nepřekrášlené, měly by se učit pracovat s jehlou a všechny možné věci, které jejich pohlaví přísluší, a zbylý čas trávit výukou umění, jazyků a dalších vědomostí.¹⁸⁵ Vives navrhuje, aby už mladé dívky trávily svůj čas zdokonalováním svých dovedností se lnem a vlnou, domácích povinností a pěstováním šetrnosti. Zároveň s tím by měly číst.¹⁸⁶

Co se týká vzdělání, které by dívky měly dostávat, navrhuje Bathsua Makin několik oblastí zájmu. Zejména by se měly naučit respektu a důstojnosti, které spadají i pod znalost náboženství. Dále je důležité je naučit gramatice a rétorice, aby uměly správně mluvit, a logice, protože ta je základem pro všechny vědy. Z jazyků zdůrazňuje hebrejštinu a řečtinu, aby byly schopné číst posvátné texty. Pak je důležitá ještě matematika, geografie, historie a také hudba, malování a poezie, které je jistě budou bavit. Z lékařství by měly znát hlavně bylinky, rostliny, keře a léky, což pro ženy požaduje i Moderata Fonte.¹⁸⁷ Když se v jejích *Zásluhách žen* začnou dámy bavit o léčivých bylinkách, shodne se polovina z nich na tom, že by bylo užitečné, aby se ženy o těchto věcech něco naučily, protože by se nemusely svěřovat do péče lékařů a také by ocenily, kdyby i ženy mohly být vzdělané v tomto oboru, aby se nad ně muži nepovyšovali.¹⁸⁸ Podle Bathsuy budou mít dívky užitek zejména ze studia jazyků. Neprovdané ženy by mohly například při práci služebné či chůvy svou konverzací učit jazyky děti, o které budou pečovat, aby pro ně nebylo jejich studium tak těžké, až půjdou do školy. Vdané ženy by zase učily své vlastní děti.¹⁸⁹

Dalším důležitým aspektem výchovy dívek by měla být správná četba. Při výuce jazyků Bathsua Makin nedoporučuje Lillyho učebnici gramatiky, která v její době byla velmi rozšířená, protože je psána v latině a používá složité vysvětlivky a je tedy pro malé žákyně obtížná. Bathsua dále navrhuje vlastní jednodušší způsoby, jakými by dětem

¹⁸⁵ MAKIN, B.: *An Essay*, s. 22.

¹⁸⁶ VIVES, J. L.: *The Education of a Christian Woman*, s. 58.

¹⁸⁷ MAKIN, B.: *An Essay*, s. 24.

¹⁸⁸ FONTE, M.: *Zásluhy žen*, s. 184.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 26–27.

gramatiku vysvětlila.¹⁹⁰ Vives doporučuje, aby dívky četly knihy, které budou pozvedat jejich morálku, a ne knihy a písně o lásce, díky kterým se ženy stávají závislými na neřestech skrze četbu. Mezi takové knihy řadí například *Lancelota du Lac*, *Parida a Viennu*, *Pyrama a Thisbe* a také Boccacciův *Dekameron*, jehož autor je v rámci *querelle des femmes* vnímán negativně. Podle Vivese byly všechny takové knihy napsány znuřenými muži, kteří se stali otroky neřestí a necudností. Stejně tak by se měly vyhnout básním Kallimacha, Sappó, Anakreonta a Ovidia. Správnou četbou pro křesťanskou dívku jsou evangelia, skutky apoštolů, Starý zákon, spisy církevních otců Jeronýma, Jana Zlatoústého, Tertuliana, antických filozofů Platóna, Cicera, Seneky a dalších podobných.¹⁹¹ Četba je podle něj vznešenou zábavou ženy, která její mysl uchrání před nečinností a zlem, které by ji mohlo uchvátit.¹⁹² Ve Vivesových doporučeních se hodně projevují jeho křesťanské tendence, které se v předchozích kapitolách objevily i v souvislosti s jeho názory na cudnost žen a způsoby trávení času.

V této kapitole se naplno projevuje charakter zvolených pramenů, které všechny vzdělávání žen podporovaly. U Bathsuy Makin je také patrné, že je text zaměřen zejména na vědomosti, které mohou dívky získat v její škole, a jako jistou ukázkou předkládá čtenářům své metody pro výuku jazyka. Kristina Pisánská, Moderata Fonte i Vives naznačují užitečnost dívčího vzdělání především při předcházení morálním prohřeškům a Bathsua Makin klade důraz spíše na možnosti posouvání získaného vzdělání dále.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 38–39.

¹⁹¹ VIVES, J. L.: *The Education of a Christian Woman*, s. 74–78.

¹⁹² Tamtéž, s. 58.

Závěr

Přestože byl zvolený vzorek pramenů malý, a ne všechny se účastnily debaty o ženské otázce, objevily se mezi nimi rozdílné postoje a názory jak na ženskou povahu, tak na jejich vzdělávání. Obranné texty psané ženami Kristinou Pisánskou, Moderatou Fonte a Bathsuoou Makin většinou podobně kritizují mužské negativní vnímání ženské povahy a jejich snahy o podřízení žen. Juan Luis Vives se s tímto negativním vnímáním zčásti ztotožňuje, ale přesto o ženské vzdělání usiluje. Erasmus Rotterdamský s tímto vnímáním nesouhlasí, on i John Locke ve vzdělávání prosazují rovnost. V pramenech se také hodně projevují povolání a politické postoje autorů. U Bathsuy Makin je to její učitelské povolání, které se projevuje vzdělávacími metodami a výhodami rozvíjení znalostí zmiňovanými v jejím díle. U Vivese jsou to jeho katolické tendence, které dle učení církevních otců staví ženu do podřadného postavení a cílí především na její čistotu a cudnost, ale zároveň se projevuje i humanistická snaha o zlepšení jejich vzdělání. V Lockových dílech je zřejmý jeho důraz na společenskou toleranci a rovnost, kdy ani v manželství ani ve vzdělání nestaví ženy na podřadné místo. U Erasma se projevuje jeho postavení augustiniánského kněze, když ve většině svých děl kritizuje nevzdělanost a nečistotu duchovenstva.

Reálné možnosti vzdělávání dívek byly ve středověku velice omezené a v raném novověku se jen nepatrně rozšířily. Zatímco chlapcům byly zpřístupněny všechny typy vzdělávacích institucí od těch poskytující základní vzdělání ve formě čtení a psaní až po latinské gramatické školy a univerzity, kde se vyučovalo i složitým přírodním vědám, dívky mohly využívat pouze omezených možností v ženských kláštorech, jejichž počet neustále klesal, některých městských a vesnických školách anebo později speciálních dívčích internátních školách. Nejčastěji se však musely obrátit na soukromého učitele a chudší dívky na někoho z příbuzných, a tak v raném novověku ženská gramotnost zaostávala za tou mužskou v desítkách procent. Vzdělání dívek většinou zahrnovalo čtení a psaní v rodném jazyce a domácí práce. S omezenými možnostmi vzdělávání se pojí i omezení možných povolání, a ženy tak nejčastěji pomáhaly svým mužům v rodinném obchodě či řemeslu, pracovaly jako služebné, kojné, vychovatelky anebo porodní báby. Protože se většina žen věnovala péči o domácnost, na veřejnost se dostávaly většinou jako doprovod svých manželů na oslavách, křtinách, svatbách, pohřbech nebo na mších. V kostelech ale neměly ženy dovoleno mluvit.

Raně novověká společnost měla na ženy rozdílné názory, které jsou pozorovatelné i z vybraných pramenů. Erasmus, Bathsua, Kristina i Moderata ve svých dílech upozorňují na rozšířené názory mužů, v nichž jsou ženy prezentovány jako slabé, neřestné, nestálé, hravé, upovídané či snadno zmanipulovatelné a tím i snáze svedené na scestí. Celkové vnímání ženského pohlaví jako podřadného je pak odůvodňováno stejnými vlastnostmi. Nejčastěji se zde objevují narážky na hloupost žen, kvůli které není vhodné je vzdělávat. Názory proti vzdělání žen také často vycházely ze strachu před chytrými a silnými ženami, které by nebylo možné tak snadno ovlivňovat. Chytré a samostatné ženy tak bývaly hanlivě označovány za Amazonky. Mnoho negativních názorů bylo zakořeněno ve středověké i raně novověké společnosti a často vycházely z textů uznávaných autorit jako například Aristotela, Tertulliana, svatého Jeronýma a také z Bible, které ale nebyly vždy přímo namířené proti ženám, pouze tak byly interpretovány. I ve Vivesově díle usilujícím o vzdělávání dívek se projevují negativní názory na ženy, hovoří v něm především o jejich inklinaci ke zlu a neřestem, ale používá tuto skutečnost k odůvodnění prospěšnosti zaměstnání neklidné ženské mysli. Obranné texty žen se snaží těmto charakteristikám oponovat a vyzvedají ženské vlastnosti jako laskavost, klidnost, moudrost, cudnost a odvahu a všechny používají příklady žen z historie, které tyto vlastnosti měly.

Nejběžnější funkcí raně novověké ženy je péče o děti a domácnost. Některým ženám k těmto povinnostem přibyla zmíněná výpomoc v rodinném obchodě či přivýdělek ve službě v jiných domácnostech. V domácnostech povinnosti ženy ať už urozené či prosté zahrnují práci s textiliemi, přípravu jídel, péči o drobné zvířectvo, rozdělování práce mezi děvečky či služebnictvo, a hlavně kojení a výchovu dětí, se kterou jim v bohatších rodinách pomáhají vychovatelky. Na tyto dovednosti je často zaměřené i dívčí vzdělávání, kdy se klade důraz na šití a tkaní, často i zpěv. Nejvíce oceňovanou ženskou vlastností je pak cudnost, která je i v pramenech i v raně novověké společnosti vnímána jako hlavní ctnost ženy. Tu by mohlo ohrožovat přílišné krášlení a zaobírání se vzhledem, na což upozorňují Vives i Bathsua Makin. Dále ji pak mohou pokoušet svůdci, které ve svých dílech Vives, Kristina a Moderata kritizují za to, že se snaží ženy připravit o to nejcennější. Všechny prameny jak mužské, tak ženské, se shodují na kritice francouzské literatury o dvorské lásce plné oplzlostí a na nutnosti se tomuto žánru vyhýbat. Vives k tomu připojuje výčet autorů, které by správné křesťanské ženy měly

číst, z nichž většinu tvoří antičtí filozofové a církevní autority. Podobně se k literatuře staví i Erasmus, který v rozhovoru opata a učené ženy francouzské knihy o lásce staví na stranu nevzdělanosti a tělesných potěšení, zatímco latinské knihy spojuje se vzdělaností a pozvednutím ducha.

Texty usilující o vzdělání žen na negativní názory reagují různě. Vives s nimi souhlasí, a proto chce ženy vzdělávat a zaměstnávat jejich mysl zbožnou četbou a vytrvalou prací, aby je uchránil před nečestnými myšlenkami a aktivitami. Kristina, Moderata a Bathsua s nimi nesouhlasí a předkládají svým odpůrcům důkazy o opaku. Erasmus takové vyhraněné názory zesměšňuje a Locke se snaží politickou nerovnost pohlaví napravit novou interpretací starých tvrzení. Prameny vyzdvihují vzdělání u žen jako možnost posílení dobrých mravů a pěstování ctností. Přestože se ženy převážně snaží ve svých dílech dokázat svou sílu a pevnou vůli, narazí Moderata a Bathsua na ženskou slabost, kvůli níž se dají snadno ovlivnit. Na zkázu žen mají vliv především svůdníci, ale může za to také neinformovanost žen o nebezpečí, které tito muži představují. Ženské prameny se tak na tomto místě na chvíli ztotožní s tvrzeními o hlouposti svého pohlaví, aby dokázaly, jak jim může být vzdělání ku prospěchu. Kromě pozvednutí morálky vyzdvihují prameny také jednotlivé dovednosti a vědomosti, které budou ženám i mužům prospěšné. Vzdělané ženy se lépe uplatní v manželství, kdy konverzací dovedou potěšit svého muže, lépe připraví své děti na nástup do školy, jako vychovatelky mohou předat své vědomosti svým svěřencům a také budou více kvalifikované pro pomoc v rodinném obchodě. Kromě tradičních povinností žen zahrnujících tkaní a předení tak prameny usilují o vyučování cizích jazyků, aby mohly ženy číst zbožné texty, lékařství, aby znaly účinky bylinek, gramatiky, logiky, historie a umění.

O vzdělávání usilovali autoři z různých důvodů. U Vivese hrála roli potřeba výchovného manuálu pro urozenou ženu a snaha o ukončení sporu o ženské otázce. Erasmus a Locke zase v textech vyjádřili své tendence prosazující společenskou toleranci. Ženské autorky často pocházely z bohatších a vzdělaných rodin. Samy většinou žádné profesionální povolání vykonávat nemohly, a tak využily svého vzdělání k sepsání textů, které usilovaly o zlepšení postavení žen ve společnosti a rozšíření možností jejich vzdělávání a uplatnění. V raném novověku sice jejich hlasy velkých změn nedosáhly, ale staly se inspirací pro příští proženská hnutí.

Seznam použitých pramenů

- BACON, Francis: *Vybrané Essaye*. Praha: Bohuslav Hendrich knihkupec, 1928.
- FONTE, Moderata: *Zásluhy žen*. Praha: Prostor, 2007.
- HOBBS, Thomas: *Leviathan neboli o podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského*. Praha: Melantrich, 1941.
- LOCKE, John: *Dvě pojednání o vládě*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1965.
- LOCKE, John: *O výchově*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.
- MAKIN, Bathsua: *An Essay To Revive the Antient Education of Gentlewomen, in Religion, Manners, Arts & Tongues*. Londýn: J. D., 1673. [online] Dostupné z: https://books.google.cz/books?id=yJVmAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=inauthor:%22Bathsua+Makin%22&hl=cs&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [citováno 12. 4. 2022].
- PISÁNSKÁ, Kristina: *Kniha o městě dam*. Praha: Argo, 2018.
- ROTTERDAMSKÝ, Erasmus: *Důvěrné hovory*. Praha: Votobia, 1999.
- ROTTERDAMSKÝ, Erasmus: *Chvála bláznivosti*. Praha: Mladá fronta, 1986.
- VIVES, Juan Luis: *The Education of a Christian Woman: A Sixteenth-century Manual*. Chicago: The University of Chicago, 2000.

Seznam použité literatury

- BOCKOVÁ, Gisela: *Ženy v Evropských dějinách. Od středověku do současnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.
- ČORNEJ, Petr – ČORNEJOVÁ, Ivana – CHARVÁT, Petr a kol.: *Dějiny evropské civilizace I*. Praha: Paseka, 1997.

- DEMČANČUKOVÁ, Dagmar – STARK, Stanislav: *Proměny paradigmatu výchovy*. Praha: Epoque, 2017.
- DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Dům a jeho lidé I*. Praha: Argo, 1999.
- DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku. Vesnice a město II*. Praha: Argo, 2006.
- DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku. Náboženství, magie, osvěcenství III*. Praha: Argo, 2006.
- EALLES, Jacqueline: *Women in early modern England, 1500-1700*. Londýn: UCL Press, 1998.
- HARRISON, Peter: *Original Sin and the Problem of Knowledge in Early Modern Europe*. *Journal of the History of Ideas*, 63, č. 2, 2002, s. 239–259.
- HIPPOKRATÉS: *Vybrané spisy II*. Praha: OIKOYMENH, 2018.
- HOWARD, Paula: Juan Luis Vives: *Early Innovator in Education*. *Bethlehem University Journal*, 6, 1987, s. 59–73.
- JOHNSON, Sherri Franks: *Convents and Change: Autonomy, Marginalization, and Religious Affiliation in Late-medieval Bologna*. *The Catholic Historical Review*, 97, č. 2, 2011, s. 250–275.
- KELLY, Joan: *Early Feminist Theory and the “Querelle Des Femmes”, 1400-1789*. *Signs*, 8, č. 1, 1982, s. 4–28.
- KERSEY, Shirley: *Medieval Education of Girls and Women*. *Educational Horizons*, 58, č. 4, 1980, s. 188–192.
- LAMB, Mary Ellen: *Old Wives’ Tales, George Peele, and Narrative Objection*. *Critical Survey*, 14, č. 1, 2002, s. 28–43.
- MINNICH, Nelson H. – MEISSNER, W. W.: *The Character of Erasmus*. *The American Historical Review*, 83, č. 3, 1978, s. 598–624.

NALLE, Sara T.: *Literacy and Culture in Early Modern Castile*. Past & Present, 125, 1989, s. 65–96.

RICHÉ, Pierre – VERGER, Jacques: *Učitelé a žáci ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2011.

SANDERS, Eve Rachele – FERGUSON, Margaret W.: *Literacies in Early Modern England*. Critical Survey, 14, č. 1, 2002, s. 1–8.

STONE, Lawrence: *The Educational Revolution in England, 1560-1640*. Past & Present, 28, 1964, s. 41–80.

TEAGUE, Frances: *The Identity of Bathsua Makin*. Biography, 16, č. 1, 1993, s. 1–17.

THEIN, Karel: *Aristotelés o lidské přirozenosti. Od myšlení k anatomii*. Praha: Filosofia, 2017.

YEANDLE, Laetitia: *A School for Girls in Windsor*. Medieval & Renaissance Drama in England, 17, 2005, s. 272–280.

Seznam použitých internetových zdrojů

Bible: Český ekumenický překlad. In: <https://www.bibleserver.com/> [cit. 15. 3. 2022].

History of the Royal Society. [online] <https://royalsociety.org/about-us/history/> [citováno: 7. 4. 2022]

Natalie Zemon Davis. Academic Dictionaries and Encyclopedias [online]. Dostupné z: <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/797228> [citováno 11. 4. 2022].

Prof. Dr. Gisela Bock [online]. Dostupné z: <https://gisela-bock.eu/> [citováno 11. 4. 2022].

Professor Jackie Eales, Emeritus Professor – Faculty of Art, Humanities & Education Faculty Office, Canterbury Christ Church University [online]. Dostupné z: <https://www.canterbury.ac.uk/arts-and-humanities/school-of-humanities/Staff/Profile.aspx?staff=39ee3d2fe359d102> [citováno 11. 4. 2022].

Anotace

Jméno a Příjmení:	Marie Bočková
Katedra:	Katedra historie
Vedoucí práce:	Mgr. Hana Jadrná Matějková Ph.D.
Rok obhajoby:	2022

Název práce:	Raně novověké představy o výchově dívek a chlapců v dílech italských, španělských a anglických renesančních autorů
Název v AJ:	Early Modern Conceptions of Female and Male Education in Writings by Italian, Spanish and English Renaissance Authors
Anotace práce:	Práce se zabývá rozdíly mezi možnostmi vzdělávání dívek a chlapců v raně novověké společnosti. První část se věnuje popisu reálného stavu institucí, které poskytovaly ženám vzdělání. Hlavním předmětem zkoumání jsou dobové názory na přirozenou povahu ženského pohlaví a jejich schopnosti učit se, které vychází z použitých pramenů. U těchto názorů je hodnocen jejich původ, vliv a jejich relevantnost ve vztahu ke vzdělávání. Poslední část se pak zabývá schopnostmi a dovednostmi, které by ženy měly při vzdělávání získat.
Klíčová slova:	Vzdělávání, historie genderu, raný novověk, renesance, výchova dívek, Kristina Pisánská, Erasmus Rotterdamský, Juan Luis Vives, Moderata Fonte, Bathsua Makin, John Locke
Anotace v AJ:	This study concerns with the distinction of female and male education in the Early modern period. The first describes the actual condition of institution providing education for women. The main subject of interest are the

	early modern opinions on the woman nature and their capability of learning which are taken from the selected historical sources. Origin, influence and relevance to the issue of education are to be evaluated within those opinions. The final part concerns with the abilities women should acquire during their education
Klíčová slova v AJ:	Education, gender history, early modern period, renaissance, female education, Christine de Pisan, Erasmus of Rotterdam, Juan Luis Vives, Moderata Fonte, John Locke
Přílohy vázané v práci:	žádné
Rozsah práce:	65 stran (134 057 znaků)
Jazyk práce:	český